

PRIRUČNIK

Sudska razmatranja slučajeva
nasilja u porodici u BiH

Sarajevo, 2014.

Pismo Visokog sudskog i tužilačkog vijeća i Udruženja žena sudija u Bosni i Hercegovini

Svrha Priručnika je unapređenje odgovora pravosuđa na nasilje u porodici i jačanje dosljednosti sudske prakse u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini. Iako je ovaj materijal prvi ovakve vrste u Bosni i Hercegovini, širom Sjeverne Amerike, Zapadne i Sjeverne Evrope te cijelog svijeta ima dosta sličnih izvora.¹ Ta činjenica svjedoči o izazovu koji nasilje u porodici predstavlja za sudove i širi krivičnopravni sistem. Doista, nasilje u porodici jedno je od najsloženijih i najtežih socijalno-kriminalnih pitanja s kojima se suočavaju pravosuđa i profesionalna zajednica iz krivičnopravnih sistema širom svijeta. Kao takav, ovaj resurs može pomoći sudovima u procjeni i razumijevanju predmeta nasilja u porodici – uključujući produbljivanje kritičkog razumijevanja društvenih okolnosti koje se označavaju kao olakšavajuće ili otežavajuće – može unaprijediti sudske praksu i povećati dosljednost postupanja u pravosuđu. Osim toga, u skladu sa svrhom kažnjavanja definiranom u krivičnim zakonima, informacije sadržane u ovoj publikaciji mogu pomoći pravosuđu da ispuni svoje zadane ciljeve:

- Društvena osuda ovog krivičnog djela;
- Preventivni utjecaj na počinioca kako ne bi ponovio isto krivično djelo;
- Preventivni utjecaj na druge da ne počine ovo krivično djelo; i
- Povećanje svijesti građana o opasnosti od ovog krivičnog djela i pravičnosti u kažnjavanju počinilaca.²

Priručnik predstavlja profesionalnu procjenu članova/članica Sudijskog panela za nasilje u porodici i svih onih koji su sarađivali na izradi ovog dokumenta. Važno je napomenuti da je ovaj resurs prvi ove vrste – kao resurs o temi nasilja u porodici, ali i po sadržaju i metodologiji koja je korištena prilikom izrade materijala. Temu nasilja u porodici predložile su sudije koji su prepoznali da u sudskoj praksi ima prostora za unapređenja u ovoj oblasti. Sadržaj su u potpunosti izradile **sudije – za sudije**. Iako su ovu metodologiju podržali DCAF/AI i konsultant,

¹ Vidi na primjer iz Velike Britanije/Ujedinjenog Kraljevstva: Sentencing Guidelines Council, 'Overarching Principles: Domestic Violence – Definitive Guideline' (2006). Iz Nizozemske: From the Netherlands: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 'Checklist Rechterlijke Macht', in Uitvoeringsadvies wet Tijdelijk Huisverbod: Lessen uit de Pilots & Handvatten voor Implementatie (Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2008), 70. Iz Sjedinjenih Američkih Država: Administrative Office of the Courts Department of Family Administration, 'Maryland Judge's Domestic Violence Resource Manual' (Annapolis: Maryland Judicial Center, 2009); Florida Office of the State Courts Administrator, 'Florida Domestic Violence Benchbook' (Tallahassee, Florida: Office of Court Improvement, 2012); North Carolina Administrative Office of the Courts, 'North Carolina Domestic Violence Best Practices Guide for District Court Judges' (Raleigh, NC: North Carolina Administrative Office of the Courts, 2012). Krivični zakon FBiH ("Službeni glasnik Federacije BiH", br. 36/03 i dr.), čl. 41; Krivični zakon RS-a ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 49/03 i dr.), čl. 28; i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH - Prečišćeni tekst ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH", br. 33/13), čl. 7.

² FBiH Criminal Code, Article 41; RS Criminal Code, Article 28; Brčko District Criminal Code, Article 7.

Sadržaj

Informacije o projektnim aktivnostima i zahvalnice	3
Atlantska inicijativa	4
DCAF	5
Projekt „Rod i reforma pravosuđa u Bosni i Hercegovini“	5
Izvodi iz recenzija	6
Prof. dr. Ivanka Marković	6
Sudija Malik Hadžimeragić	6
Tužiteljica Hajrija Hadžimerović-Muftić	6
Prof. dr. Haris Halilović	7
Uvodni dio	8
Pravosuđe: uloga, djelokrug i liderstvo	8
Uvod u nasilje u porodici: pregled i definicije	10
Uzroci nasilja	10
Vrste nasilja i zlostavljanja	10
Preporuke	16
1. Otežavajuće okolnosti	17
1.1. Recidivizam	17
1.2. Trajanje nasilja u porodici kroz duži vremenski period (faktički povrat)	17
1.3. Obim i vrsta nasilja	18
1.4. Ranjivost žrtava	21
1.5. Degradiranje (dodatno ponižavanje) žrtve	21
1.6. Ranije obraćanje žrtve nasilja u porodici za pomoć institucijama i javnim ustanovama (policiji, tužilaštvu, centrima za socijalni rad), kao i nevladinim organizacijama koje se bave pružanjem specijaliziranih usluga pomoći žrtvama nasilja u porodici	21
1.7. Smještaj žrtve u sigurnu kuću	22
1.8. Djeca svjedoci nasilja u porodici	22
1.9. Zloupotreba alkohola ili droga	23
1.10. Prethodna osuđivanost optuženog	23
1.11. Svjesno odugovlačenje krivičnog postupka od optuženog	24
1.12. Pozicija društvene moći ili autoriteta optuženog	24
1.13. Psihičko nasilje – dio zlostavljanja u okviru predmeta fizičkog nasilja u porodici	24

njihova podrška ograničena je na identifikaciju i pripremu materijala i resursa za Sudijski panel. Sudijski panel je bio odgovoran za izradu okvira i razvoj detalja za svaku preporuku koja je predstavljena u ovom priručniku.

Nažalost, u realnosti, nasilje u porodici utječe na naše zajednice i sudove – a taj utjecaj će vjerovatno i dalje rasti. Naša najbolja namjera je da zajedno radimo na poboljšanju razumijevanja ovog problema kako bismo unaprijedili metode i mehanizme za njegovo rješavanje u okviru pravosuđa. Nadamo se da će ovaj priručnik poslužiti kao kamen temeljac za unapređenje našeg razumijevanja i pronalaženje inovativnih rješenja za ovaj složeni problem.

Iskreno,

Ružica Jukić

Potpredsjednica

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine

Adisa Zahiragić

Predsjednica

Udruženje žena sudija Bosne i Hercegovine

2. Olakšavajuće okolnosti: neopravdane kvalifikacije i mogući izuzeci	26
2.1. Pozicija društvene moći ili autoriteta društva	26
2.2. Porodični status optuženog	26
2.3. Bitno smanjena uračunljivost	26
2.4. Ekonomsko-socijalni status porodice / hraniteljska uloga počinioca	27
2.4. „Uzorno ponašanje” optuženog pred sudom	27
3. Ostale okolnosti od značaja za izricanje kazne	29
3.1. Kajanje	29
3.2. Stav žrtve	29
4. Sudske radnje u vezi sa žrtvom nasilja u porodici	31
4.1. Zaštita prava i interesa žrtve nasilja u porodici tokom sudskog postupka	31
4.2. Procjena suda o riziku po žrtvu u vezi s nasiljem u porodici	32
4.3. Poduzimanje mjera zaštite žrtve kao svjedoka nasilja u porodici	32
4.4. Žrtva odustaje od svjedočenja	33
4.5. Imovinskopravni zahtjev/naknada štete	33
5. Sudsko odlučivanje u krivičnom postupku	34
5.1. „Blaža” kvalifikacija djela nasilja u porodici – faza potvrđivanja optužnice	34
5.2. Postupanje suda prema zahtjevu za izdavanje kaznenog naloga	34
5.3. Sporazum o priznanju krivice	35
5.4. Uvjetna/uslovna osuda	36
5.5. Opoziv uvjetne osude	36
5.6. Izricanje mjere zaštitnog nadzora uz uvjetnu osudu	37
5.7. Sadržaj obrazloženja sudske presude	37
5.8. Usmeno upozorenje i pouka suda	38
5.9. Sadržaj sudske odluke kojom se izriče mjera sigurnosti u predmetu nasilja u porodici	38
5.10. Izricanje sigurnosne mjere obavezno psihijatrijsko liječenje, odnosno mjere zaštitnog nadzora posjećivanja određenih psiholoških službi i postupanje po njihovim savjetima – standard dokaza	38
5.11. Provođenje postupka u predmetima nasilja u porodici bez neopravdane odgode	39
6. Psihološko nasilje – utvrđivanje	40
6.1. Psihološko nasilje kao način izvršenja djela nasilja u porodici – standard dokaza	40
7. Preporuke za tužilaštvo	41
7.1. Priprema predmetnog spisa o nasilju u porodici	41
7.2. Posebne preporuke za postupanje tužilaštva u predmetima nasilja u porodici	42
8. Edukacija i liderstvo	43
9. Kaznena politika sudova višeg stepena	46

Informacije o projektnim aktivnostima i zahvalnice

U jesen 2012. godine Centar za sigurnost, razvoj i vladavinu prava (DCAF) i Atlantska inicijativa (AI) pokrenuli su projekt za razvoj resursa u oblasti nasilja u porodici, pod pokroviteljstvom višegodišnjeg projekta "Rod i reforma pravosuđa u BiH", koji finansira Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. **Udruženje žena sudija u Bosni i Hercegovini (UŽS)** prvobitno je, početkom 2012. godine, predložilo rad na pitanjima nasilja u porodici. Nakon razmatranja postojećih istraživanja i materijala o nasilju u porodici u Bosni i Hercegovini (BiH) i održavanja niza sastanaka radi razmjene ideja i konsultacija sa članicama UŽS-a polako se počela definirati jasna projektna aktivnost. Stoga DCAF i AI duguju duboku zahvalnost i srdačno zahvaljuju UŽS-u, a posebno **Adisi Zahiragić, Radi Bjeljic i Ameli Mahić-Samardžić**, na njihovim idejama, inspiraciji i usmjeravanju.

Cilj ove projektne aktivnosti dosljedno je išao u pravcu izrade materijala **za sudije – od sudija**; materijala koji bi se mogao koristiti za unapređenje pravosudnog odgovora na nasilje u porodici i jačanje dosljednosti sudske prakse u BiH. Imali smo sreću jer smo uspjeli pronaći devet sudija s neophodnom posvećenošću i interesom za ovo pitanje. Nazivamo ih *Sudijski panel za nasilje u porodici*, a upravo su njihovo iskustvo, vizija i liderstvo na kraju doveli do nastanka ove jedinstvene i inovativne publikacije. Iako sami članovi/članice panela nisu napisali *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH*, materijal je u potpunosti nastao uz njihovo usmjeravanje i informacije, te je na kraju odobren putem glasanja i konsenzusa. Zadovoljstvo nam je odati počast Sudijskom panelu za nasilje u porodici jer su omogućili da se ovaj projekt pretvori u uspješnu stvarnost.

Rada Bjeljic, sutkinja Općinskog suda u Sarajevu i članica Koordinacionog odbora UŽS-a

Jasmina Čosić, sutkinja Općinskog suda u Sarajevu i članica UŽS-a

Sanela Kovač-Grabonjić, sutkinja Kantonalnog suda u Sarajevu i članica UŽS-a

Amela Mahić-Samardžić, sutkinja Općinskog suda u Sarajevu i članica Koordinacionog odbora UŽS-a

Branimir Maletić, sudija Osnovnog suda u Gradišci

Darko Samardžić, sudija Suda Bosne i Hercegovine

Dragan Uletilović, sudija Osnovnog suda u Banjoj Luci

Biljana Vučetić, sudija Osnovnog suda u Banjoj Luci i članica UŽS-a

Adisa Zahiragić, sutkinja Kantonalnog suda u Sarajevu i predsjednica UŽS-a

Također, uz pomoć **Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH** (VSTV), a posebno **Amre Jašarević**, zamjenice direktora Sekretarijata, uspjeli smo pronaći sudije koji su učestvovali u radu panela. Osim toga, VSTV nam je dostavio i predmete nasilja u porodici, sa izbrisanim ličnim podacima, koje smo koristili kao osnovu za raspravu o dobrim praksama i uobičajenim trendovima u procjeni predmeta i izricanju kazni. Potencijal ove publikacije kao resursa za edukaciju sudija i tužilaca prepoznali su Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH (VSTV), Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine i Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Republici Srpskoj.

Priručnik su posebno obogatili pojedinci i organizacije koje su učestvovali u nizu sastanaka sa zainteresiranim grupama. Lokalne organizacije civilnog društva koje rade na pitanjima nasilja u porodici, službe socijalne zaštite, entitetski gender centri, organi koji rade na izvršenju zakona i tužioci pozvani su da podijele informacije i zapažanja o pitanjima koja smatraju ključnim za unapređenje pravosudnog odgovora na nasilje u porodici. Sudijski panel koristio je izvještaj ovih grupa kako bi utvrdio ključne oblasti u praksi koje je potrebno razmotriti i kritički analizirati.

Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine i Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Republici Srpskoj također su pružili značajnu podršku ovom projektu. Osim toga, centri će i dalje igrati presudnu ulogu u procesu institucionaliziranja ovog priručnika tako što će ga uključiti u standardne materijale koji se koriste u njihovim programima obuke na temu nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja. Posebno zahvaljujemo direktoru Centra za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH **Ismetu Trumiću** i direktoru Centra za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske **Dragi Ševi**. Zahvaljujemo i **Aidi Trožić** i **Vanji Pavlović** na podršci i usmjeravanju tokom procesa izrade priručnika.

Također odajemo priznanje i zahvaljujemo Uredu za razvoj, pomoć i obuku tužilaštava u prekomorskim zemljama (OPDAT) Ministarstva pravde SAD-a, koji posluje iz Američke ambasade u Sarajevu (OPDAT programe finansira Ministarstvo vanjskih poslova SAD-a). Naročito su **Robert Thomson** i **Ruth Plagenhoef** pomogli projektu s nekoliko značajnih i važnih resursa – uključujući tehničku pomoć, sponzoriranje obuke i finansiranje studijske posjete na temu pravosudnog odgovora na nasilje u porodici.

Na kraju, DCAF i AI zahvaljuju **Nenadu Galiću**, konsultantu koji je podržavao projekt od početka do kraja – uključujući pripremu izvještaja o sastancima sa zainteresiranim grupama te izradu i uređivanje priručnika.

Atlantska inicijativa

Atlantska inicijativa (AI) je nevladina organizacija sa sjedištem u Bosni i Hercegovini (BiH), koju je 2009. godine osnovala grupa univerzitetskih profesora, novinara i analitičara. Atlantska inicijativa se bavi istraživanjem sigurnosnih rizika u BiH, pitanjima integracije u NATO, sigurnosti žena i provedbe Rezolucije UN-a 1325, roda i pravosuđa, te pitanjima sigurnosti Roma i povratnika u BiH. AI izdaje akademski žurnal o demokratiji i sigurnosti u jugoistočnoj Evropi i promovira otvorenu i informiranu debatu na temu procesa euroatlantskih integracija BiH. Atlantska inicijativa je priznata u BiH i regiji kao organizacija koja se bavi informiranjem predstavnika vlade BiH, međunarodne zajednice i ostalih sudionika u oblasti sigurnosti³.

³ www.atlantskainicijativa.org

DCAF

Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga u Ženevi (DCAF) jedna je od vodećih institucija u svijetu u oblastima reforme sektora sigurnosti i upravljanja sektorom sigurnosti. DCAF pruža savjetodavnu podršku u zemlji i provodi programe praktične pomoći, razvija i promovira odgovarajuće demokratske norme na međunarodnom i nacionalnom nivou, zagovara dobre prakse i vrši strateška istraživanja u cilju osiguravanja učinkovitog demokratskog upravljanja sektorom sigurnosti. DCAF-ov program za rod i sigurnost uključuje istraživanja, davanje savjeta o politikama i tehničkih savjeta te regionalne projekte kojima se podržava razvoj sektora sigurnosti koji ispunjavaju sigurnosne potrebe muškaraca, žena, dječaka i djevojčica, te osiguravaju puno učešće muškaraca i žena u institucijama sektora sigurnosti i reformskim procesima u ovom sektoru.⁴

Projekt „Rod i reforma pravosuđa u Bosni i Hercegovini“

Projekt „Rod i reforma pravosuđa u Bosni i Hercegovini“ je višegodišnji projekt koji provode DCAF i Atlantska inicijativa, a finansira Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. Cilj projekta je jačanje kapaciteta sudija i tužilaca za efikasnije integriranje roda u njihove procedure i prakse i nediskriminatorsko provođenje pravde. Cilj projekta je i jačanje uloge žena u sektoru pravde, naročito na nivou donošenja odluka. Projektne aktivnosti su usmjerene ka postizanju konkretnih neposrednih rezultata, kao što su resursi i istraživanje, kao i razvojnih ciljeva, kao što je stvaranje pokretača promjena u BiH, bilo individualnih ili u organizacijskom obliku. U tom cilju, projekt nastoji sagovornicima pružiti podršku, tehničku pomoć i mogućnosti za izgradnju kapaciteta, istovremeno tražeći od njih da preuzmu vodeću ulogu te ponude smjernice i stručno znanje tokom osmišljavanja i provedbe aktivnosti.

⁴ www.dcaf.ch

Izvodi iz recenzija

Prof. dr. Ivanka Marković, redovni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci i predsjednik Savjeta za suzbijanje nasilja u porodici i porodičnoj zajednici Republike Srpske

„Ako se ima u vidu činjenica da se, ni nakon cijele jedne decenije koja je prošla od donošenja zakona kojim je nasilje u porodici prvi put inkriminisano kao samostalno krivično djelo, ovaj oblik kriminaliteta još uvijek ne tretira na isti način kao neka druga krivična djela kojim se povređuju osnovna ljudska prava i slobode, onda treba reći da publikacija *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH* predstavlja značajan korak u pravcu izgradnje adekvatne pravosudne reakcije na ovaj oblik kriminaliteta. Preporuke date u pojedinim dijelovima publikacije treba da razbiju predrasude i izmijene shvatanje da je nasilje u porodici blaži oblik kriminaliteta, te da sudije, svojom kaznenom politikom, pošalju poruku javnosti da nasilje u porodici nije blaži oblik kriminaliteta, već ozbiljno kršenje osnovnih ljudskih prava, kao što su pravo na slobodu, fizički integritet i pravo na život. Da bi se to postiglo, neophodno je da u procesu edukacije sudija i tužilaca preporuke iz ove publikacije budu usvojene i ugrađene u svaki konkretni slučaj. Stoga preporučujemo da se publikacija pod nazivom *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH* koristi u procesu edukacije sudija i tužilaca.“

Malik Hadžiomerađić, sudija Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine

„Kao što je istaknuto u samoj publikaciji – i što je i najveća vrijednost publikacije – publikacija je rezultat rada samih sudija, što je osvježavajuća novost budući da su radovi koje pišu same sudije i drugi učesnici u pravosudnom sistemu BiH nažalost relativno rijetki. U ovom slučaju, u izradi publikacije učestvovalo je ni manje ni više nego devet dugogodišnjih sudija s različitih sudova svih nivoa iz cijele BiH, a što je garancija da publikacija uključuje različite perspektive. Različitost perspektiva, kako se to ističe u publikaciji, ipak je urodila konsenzusom i stvaranjem zajedničkog stava i preporuka glede tretmana, društveno i pravno jako bitnog pitanja kao što je nasilje u porodici.“

Hajrija Hadžiomerović-Muftić, tužiteljica Federalnog tužilaštva Federacije Bosne i Hercegovine

„I na kraju, važno je istaći da je problem nasilja u porodici u ovoj publikaciji predstavljen kroz profesionalno prikazivanje činjenica o nasilju u porodici, metodološki je jasan, a napisan je razumljivim i lakim stilom koji motivira da se sa pažnjom pročita. Nadalje, publikacija daje obilje podataka, te za sve profesionalce čini solidnu osnovu za efikasnu i djelotvorniju borbu protiv nasilja u porodici. S pravom bi se moglo reći da ova publikacija ima i društveni značaj, koji se ogleda u podizanju svijesti profesionalaca, prvenstveno sudija i tužilaca, o ovom problemu, ali isto tako može poslužiti kao poticaj

određenim državnim institucijama da se aktivnije uključe u realizaciju mjera i prijedloga koji predstavljaju praktični značaj ovog rada."

Prof. dr. Haris Halilović, vanredni profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

„S obzirom na izneseno, stajališta sam da publikacija *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH*, u izdanju DCAF-a/AI-a, predstavlja značajan iskorak u istraživanju problematike krivičnog odgovora na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini, s konkretnim i argumentima potkrijepljenim preporukama za njegovo unapređenje. Cijenim da će navedena publikacija biti od izvanrednog značaja ne samo sudijama, kojima je prvenstveno i namijenjena, već i drugim subjektima u sistemu krivičnog pravosuđa, o kojima će nerijetko ovisiti ishod krivičnog postupka za djela nasilja u porodici. Mislim tu na prvom mjestu naravno na tužitelje, ali također i na specifične kategorije profesionalnog osoblja policijskih agencija na svim razinama u Bosni i Hercegovini, koji u saradnji s tužiteljem, odnosno pod njegovim nadzorom i rukovođenjem, provode istragu. Dakako da publikacija, s obzirom na problematiku koje se dotiče, ne bi trebala ostati izvan vidokruga i šire znanstvene i stručne, pravne i kriminološke publike. Sa zadovoljstvom preporučujem njeno izdavanje.“

Uvodni dio

Pravosuđe: Uloga, djelokrug i liderstvo

Pravosuđe igra važnu ulogu u društvenom razvoju kroz uvođenje i primjenu društvenih normi i normi ponašanja, u skladu s principima vladavine zakona. Praktično, ne postoji viši nivo vlasti na koji bi pravosuđe moglo prebaciti odgovornost. Ako sudije ne mogu ili ne žele pratiti uvođenje i provođenje društvenih i normi ponašanja kroz primjenu zakona, mala je ili nikakva mogućnost da će druge nadležne institucije, državni organi vlasti, kao i organizacije civilnog društva, adekvatno reagirati. Doista, reakcija policije, pa čak i tužilaštva, gotovo je neefikasna ako izostane potpuna reakcija suda. Osim toga, sudije su u jedinstvenom položaju kao lideri u krivičnom pravnom sistemu i zajednici uopće. Stoga oni imaju priliku ohrabriti, pa i insistirati na tome da i drugi akteri u krivičnom pravnom sistemu, kao što su policija i tužilaštvo, kao i akteri s civilnog/građanskog aspekta, također zauzmu profesionalan, temeljit i dosljedan pristup slučajevima nasilja u porodici.

Sudije mogu, a i moraju, iskoristiti svoj autoritet kako bi pokazali da sudovi ozbiljno shvaćaju nasilje u porodici. Sudija koji radi na predmetima nasilja u porodici može educirati druge u okviru suda, ali i širu zajednicu; može usmjeriti brigu zajednice na pitanje sigurnosti građana; i može stvoriti okruženje koje se protivi nasilju u zajednici. U tom procesu sudovi moraju održavati svoju nepristranost i profesionalnost; moraju se pobrinuti da sve strane budu aktivni sudionici procesa, uključujući braniocima, te osigurati jednakost stranaka u postupku. Sudije se trebaju u potpunosti pridržavati principa nepristranosti dok javno govore protiv krivičnog djela nasilja u porodici.⁵

Sigurnost žrtve te odgovornost počinioca i prevencija budućih djela nasilja temeljni su elementi odgovora pravosuđa na nasilje u porodici. Doista, u društvu koje nastoji provoditi i poštovati vladavinu zakona, opći ciljevi pravosudnog odgovora su kažnjavanje i odvratanje od budućih krivičnih i prekršajnih djela te povećanje nivoa sigurnosti u zajednici. Tako je davanje prioriteta sigurnosti žrtve i odgovornosti počinioca u predmetima nasilja u porodici u skladu sa širim ciljevima pravosudnog odgovora i vladavine zakona.

Šta se podrazumijeva pod pojmom „sigurnost žrtve“, i kako je to povezano s profesionalnim odgovornostima sudija? Sudovi u Sjevernoj Americi ustanovili su da posmatranje okolnosti i izvan izoliranog incidenta opisanog u predmetu predstavlja važnu strategiju za povećanje nivoa sigurnosti žrtve.⁶ Praktično, sigurnost žrtve podrazumijeva:

⁵ Emily Sack, 'Creating a Domestic Violence Court: Guidelines and Best Practices' (San Francisco, CA: Family Violence Prevention Fund, 2002), 7.

⁶ Andres Klein, 'Practical Implications of Current Domestic Violence Research: For Law Enforcement, Prosecutors and Judges', National Institute of Justice Special Report [US Department of Justice, Office of Justice Programs, 2009] 16-17, 55-58.

- Vođenje temeljite istrage;
- Stvaranje potpune slike krivičnog djela i konteksta u kojem je počinjeno;
- Sistematsku i temeljitu procjenu predmeta; i
- Izricanje odgovarajuće sankcije na osnovu činjenica i konteksta u predmetu.

Doista, za sigurnost žrtve potrebno je više od kratkog pogleda na izolirano krivično djelo. Da bi se žrtvi pružila sigurnost, potrebno je izolirano krivično djelo smjestiti u širi društveno-kulturološki i bihevioralni kontekst kako bi se utvrdio obim zlostavljanja i nasilja u datom odnosu. Primjenom ove metode sudovi su u boljoj poziciji da potpuno procijene rizik koji počinilac predstavlja po žrtvu i zajednicu.

Sudije imaju ključnu ulogu u sankcioniranju počinilaca, a dokazi pokazuju da jasan i dosljedan odgovor krivičnog pravnog sistema ima efekt preventivnog djelovanja.⁷ Dakle, počinioци se moraju suočiti s brzim i sigurnim posljedicama svojih djela. Izricanjem pretežno uvjetnih osuda, kazni zatvora ispod zakonskog minimuma kazne za nasilje u porodici i uopće blagim krivičnim sankcijama ne šalje se jasna poruka da je nasilje u porodici društveno neprihvatljivo ponašanje. Ustvari, ovakvim odgovorom pravosuđa može se poslati suprotna poruka i tako pojačati osjećaj nekažnjivosti i samouvjerenost s kojim nasilnici čine nasilje u porodici. Sudije mogu primjenom postojećih zakona zaštititi sigurnost žrtve i utvrditi odgovornost počinioца. Oni mogu primjenjivati postojeće zakone tako što će napade na žrtvu tretirati kao ozbiljna krivična djela.

Sudije imaju široka diskreциона prava u tumačenju i primjeni zakona. Ponekad se ta diskreциона prava koriste na način koji dovodi u pitanje odgovornost počinioца.⁸ Uvjetnom osudom se može učvrstiti uvjerenje počinioца da je njegovo pravo da koristi nasilje kako bi uspostavio moć i kontrolu nad partnericom, kao i mišljenje da se takvo nasilje neće kazniti. Izricanjem više uvjetnih osuda za uzastopne incidente nasilja u porodici, počinioцу se šalje jasna poruka – pravosuđe ne smatra nasilje u porodici ozbiljnim krivičnim djelom, te će ono najvjerovatnije proći nekažnjeno.

Sudije u BiH također koriste široka diskreциона prava u oblasti izricanja kazni. To je prilika da pravosuđe pošalje jasnu poruku da ima mogućnost odvrćanja od činenja krivičnog djela nasilje u porodici. Zakoni BiH propisuju veliki broj sankcija i zaštitnih mehanizama koji se mogu koristiti u različitim kombinacijama kako bi se u potpunosti ispunile potrebe žrtve (i porodice) u pogledu sigurnosti, a počinioци adekvatno sankcionirali.

Sudije su predvodnici u uspostavi i primjeni društvenog reda, i zauzimaju značajan i cijjenjen položaj u zajednici. Osim toga, sudije su u poziciji da uspostave standarde profesionalnog ponašanja u sudovima – standarde koje svi moraju poštovati. Taj jedinstveni liderski položaj omogućava im da predvode aktivnosti na unapređenju odgovora na nasilje u porodici i smanjenju njegove učestalosti u BiH.

⁷ Klein, "Practical Implications of Current Domestic Violence Research", 52-53.

⁸ Za više informacija u vezi sa sudske praksom u BiH vidi: OSCE, "Krivična odgovornost i sankcioniranje počinilaca nasilja u porodici: Analiza i preporuke o krivičnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini", OSCE, 2011.

Uvod u nasilje u porodici: pregled i definicije

Nasilje u porodici podrazumijeva različite oblike nasilja i nasilnog ponašanja među članovima porodice.⁹ **Zlostavljanje** predstavlja specifičnu vrstu nasilja u porodici i označava *obrazac nasilnih ili prijeteci radnji čiji je cilj namjerno kontroliranje ili dominiranje nad drugom osobom*.¹⁰ Nasilje u porodici, u zakonskom kontekstu, podrazumijeva slučaj fizičkog, seksualnog ili drugog oblika nasilja – te se stoga može raditi o jednom izoliranom incidentu ili nizu incidenata (koji uključuju zlostavljanje).

Nasilje u porodici je oblik rodno zasnovanog nasilja. **Rodno zasnovano nasilje** je zajednički termin za bilo koji štetan akt počinjen protiv volje druge osobe i koji je zasnovan na društveno pripisanim razlikama (gender) između muškaraca i žena.¹¹ Iako rodno zasnovano nasilje pogađa više žene i djevojčice, kao rezultat potčinjenog položaja žena u odnosu na muškarce, nasilje na osnovu roda može biti usmjereno i prema muškarcima i dječacima. **Rod** podrazumijeva društvene karakteristike, uloge, ponašanja i aktivnosti koje se pripisuju ženama i muškarcima u datom društveno-kulturološkom kontekstu. Kao i društvo i kultura, i rod se vremenom mijenja i varira u različitim društveno-kulturološkim kontekstima, dok spol označava biološke karakteristike koje su nepromjenjive.¹² Rod se ne odnosi samo na žene i muškarce, nego i na odnos između njih.¹³ Dakle, pojam „rod“ se namjenski koristi kako bi se istaknulo da on nije prirodna činjenica, nego da se oblikuje u promjenjivom društveno-kulturološkom okruženju.

U kontekstu ovog dokumenta, imenice muškog roda koriste se kada se spominju počinioci, dok se imenice ženskog roda uglavnom koriste u odnosu na žrtve. Takav izbor je odraz realnosti kod nasilja u porodici – većina počinilaca su muškarci, dok žene čine većinu žrtava.¹⁴ Međutim, važno je prepoznati da i muškarci mogu biti žrtve nasilja u porodici, a da i žene mogu biti počinioci. Posebno možemo vidjeti žene kao počiniocice krivičnih djela protiv starijih članova porodice, kao što su stari roditelji, supružnikovi roditelji, ili šira porodica, kao i mladih članova porodice, kao što su djeca i usvojena djeca. Ipak, žene mogu počiniti nasilje u porodici i zlostavljati svoje muževe ili partnere, kao što i muškarci mogu biti žrtve ženskog nasilja i zlostavljanja. Bez obzira na to, imajući u vidu demografsku stvarnost kada se radi o ovom krivičnom djelu, imenice su korištene u skladu s njom.

Uzroci nasilja

Međunarodni standardi ljudskih prava prepoznaju da su žene i djevojčice izložene većem riziku od nasilja u porodici a da muškarci također mogu biti žrtve nasilja u porodici. S obzi-

⁹ U tekstu Priručnika, članovima porodice smatraju se sve osobe propisane kao takve odredbama entitetskih zakona o zaštiti od nasilja u porodici: Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine", br. 20/13) i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 102/12 i 108/13).

¹⁰ Domestic Abuse Intervention Programs, *Home of the Duluth Model*.

¹¹ Inter-Agency Standing Committee, 'Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings, Focusing on Prevention of and Responses to Sexual Violence in Emergencies', Geneva: September 2005.

¹² Spol se odnosi na biološko ili fizičko prisustvo spolnih ili reproduktivnih organa (kao što su penis i vagina, testisi i jajnici), kao i muških i ženskih hormona i genetskih razlika (tj. XY/XX) po kojima se muškarci i žene razlikuju. Iako to nije uobičajeno, moguće se roditi s biološkim ili fiziološkim karakteristikama obaju spolova. Također, izuzimajući prisustvo genetske identifikacije, spol se može promijeniti hirurškom intervencijom i/ili primjenom hormonske terapije.

¹³ Kristin Valasek, 'Reforma sektora sigurnosti i rodna pitanja: Set priručnika o rodnom pitanju - i RSB', Megan Bastick i Kristin Valasek (Ženeva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008), 3-4.

¹⁴ Claudia García-Moreno et al., 'Summary Report Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women: Initial Results on Prevalence, Health Outcomes and Women's Responses' (Geneva: World Health Organization, 2005), 20, www.who.int/gender/violence/who_multicountry_study/summary_report/summary_report_English2.pdf. UN General Assembly, 'In-Depth Study on All Forms of Violence against Women', Report of the Secretary-General, Document No. A/61/122/Add.1, 6 July 2006, 28-30.

rom na to da nasilje u porodici pogađa žene neravnomjerno, ono se smatra oblikom rodno zasnovanog nasilja.¹⁵ Iz tog razloga, rodno zasnovano nasilje u kontekstu nasilja u porodici može se definirati i kao nasilje upereno protiv žena zato što su žene ili koje pogađa žene disproporcionalno.¹⁶ Uopćeno, rodno zasnovano nasilje i zlostavljanje u porodici predstavljaju skup ponašanja koja za cilj imaju kontrolu nad članovima porodice upotrebom sile, prijetnji i drugih oblika nasilja.

Nasilje nad ženama u porodici predstavlja kompleksan fenomen, univerzalno prisutan,¹⁷ koji se ne može objasniti jednostavnim i pojedinačnim teorijama korištenim u prošlosti.¹⁸ Današnja paradigma, koju u potpunosti prihvaćaju međunarodni standardi ljudskih prava, prepoznaje strukturalnu prirodu nasilja nad ženama kao rodno zasnovanog nasilja, prema kojoj je ova vrsta nasilja jedan od ključnih društvenih mehanizama kojima se žene primoravaju na podređen položaj u odnosu na muškarce. Prepoznaje se također da nasilje nad ženama predstavlja manifestaciju historijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su doveli a i dalje dovode do diskriminacije muškaraca nad ženama.¹⁹ Studija Ujedinjenih nacija o svim oblicima nasilja nad ženama pronalazi osnovne strukturalne uzroke nasilja nad ženama u patrijarhatu i drugim odnosima dominacije i podređenosti, društveno-kulturnim normama ponašanja, običajima i tradiciji te ekonomskoj nejednakosti.²⁰ Zapravo, osnovni uzrok nasilja nad ženama nalazi se u rodnoj neravnopravnosti. S druge strane, nasilje u porodici, kao i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja (npr. silovanje, seksualno uznemiravanje), predstavljaju jednu od glavnih prepreka u ostvarenju ravnopravnosti između žena i muškaraca.

Vrste nasilja i zlostavljanja

Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici i zlostavljanje mogu obuhvaćati širok raspon nasilnih djela. Iako sva djela nasilja u porodici ne čine krivično djelo ili prekršaj prema zakonima u BiH, i dalje je važno za ukupnu procjenu predmeta i izricanje kazne da postoji jasno razumijevanje raznovrsnosti i/ili obrasca počinjenog nasilja. Sljedeći primjeri nasilja i zlostavljanja navedeni su kako bi se napravio pregled takvih djela, i ne predstavljaju sveobuhvatnu listu svih mogućih vrsta nasilja ili zlostavljanja koja postoje.

Iako često više pažnje posvećujemo različitim oblicima fizičkog i seksualnog nasilja, **emocionalno** ili **psihičko nasilje**, pogotovo ako se redovno ponavlja, stvara kontekst u kojem fizičko i seksualno nasilje puno više iscrpljuju žrtvu. Pored toga, redovno emocionalno zlostavljanje može ukloniti potrebu za primjenom fizičkog nasilja kao sredstva kontrole budući da je žrtva već prestrašena i emocionalno onespособljena. Emocionalno zlostavljanje može uključivati, između ostalog:

- **Uvrede:** Stalne ili ekstremne kritike kojima se povređuje lični, emocionalni, seksualni i profesionalni imidž. Uvrede mogu značajno podrivati samouvjerenost osobe, te na kraju potpuno emocionalno onespособiti žrtvu.

¹⁵ Vijeće Evrope, 'Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (ETS 210)', 2011, Preambula; (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine - Međunarodni ugovori br. 19/13).

¹⁶ Ujedinjene nacije, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, 'Opća preporuka br. 19' (II sesija, 1992.) paragraph 6.

¹⁷ Claudia García-Moreno et al., 'Summary Report Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women', VII.

¹⁸ Uzroci nasilja nad ženama odnosno nasilja u porodici istraživani su iz različitih perspektiva, uključujući feminističku, kriminološku, psihološku, sociološku, javno-zdravstvenu te perspektivu ljudskih prava. Pristup baziran na ljudskim pravima podrazumijeva postojanje međuzavisnosti između ljudskih prava žena te kako uskraćivanje ovih prava stvara uvjete za nasilje nad ženama.

¹⁹ Vijeće Evrope, 'Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici', Preambula.

²⁰ UN General Assembly, 'In-Depth Study on All Forms of Violence against Women', Report of the Secretary-General, Document No. A/61/122/Add.1, 6 July 2006, 28-30.

- Odbacivanje: Direktne ili indirektne izjave kojima se stvara osjećaj bezvrijednosti. Stalnim odbacivanjem žrtvi se stavlja do znanja da nije vrijedna ljubavi i pažnje. Odbacivanje se može koristiti kao kazna za nesaradnju s nasilnim partnerom. Nasilnici mogu koristiti odbacivanje i u pokušaju da opravdaju svoj bijes prema žrtvi.
- Emocionalne prijetnje i optužbe: Direktne ili indirektne izjave kojima se pokušava nanijeti emocionalna ili fizička bol žrtvi. To uključuje laganje o žrtvinom ponašanju, stavu ili emocionalnom stanju.
- Emocionalna ucjena/iznuda: Izjava ili ponašanje u kojem se koristi strah, krivnja, nesigurnost ili zbunjenost kako bi se žrtva uhvatila u zamku i nasilniku dala moć nad sobom.
- Posesivno ponašanje i kažnjavanje: Posmatranje druge osobe kao fizičke imovine ili vlastitog emocionalnog produžetka. Ovaj oblik ponašanja uključuje ljubomoru, ograničavanje slobode, stvaranje izolacije te poricanje sposobnosti ili mogućnosti osobe da se razvija.
- Zasnivanje odnosa na nerealnim očekivanjima: To uključuje pretpostavku nasilnika da zna šta je za žrtvu najbolje, a može uključivati i očekivanje od žrtve da uvijek izgleda ili se ponaša na određeni način, da održava dom ili se brine o djeci na određeni način itd.
- Prijetnje povređivanjem ili oduzimanjem djece: Jedan od najčešćih razloga koji se navodi za vraćanje u nasilnu vezu je strah da će nasilnik ispuniti prijetnje i žrtvi oduzeti djecu.
- Finansijska ucjena/iznuda: Kontroliranje žrtvinih finansija, onemogućavanje pristupa novcu. Finansijsko zlostavljanje može ići od nedozvoljavanja žrtvi da zarađuje novac do onemogućavanja pristupa obrazovanju ili radu.²¹

Fizičko nasilje se najčešće povezuje s udaranjem, šutanjem, guranjem i drugim očiglednim oblicima fizičkog zlostavljanja. Međutim, fizičko nasilje može uključivati i demonstraciju sile. Naprimjer, udaranje po zidovima ili vratima, uništavanje imovine, neoprezna ili opasna vožnja mogu biti demonstracije fizičkog nasilja. Njima se može žrtvama poslati jasna i zastrašujuća poruka – „evo na šta sam sve spreman, a ti si sljedeća“. Pored toga, različiti oblici zlostavljanja s fizičkom posljedicom mogu se svrstati u kategoriju fizičkog nasilja. Naprimjer, stavljanje brava na ormare s hranom ili na frižider, ili zaključavanje žrtava u domu ili izvan doma. Konačno, fizičko nasilje može uključivati i stvarno nasilje ili prijetnju nasiljem nad drugima – djecom, drugim članovima porodice, ili čak kućnim ljubimcima. Fizičko nasilje i zlostavljanje između ostalog uključuje:

- Oštećenje imovine u stanju bijesa (bacanje predmeta, udaranje po zidovima, šutanje vrata itd.);
- Guranje, šamaranje, ujedanje, šutanje;
- Davljenje;

²¹ Ova lista je prilagođena i preuzeta od Američkog udruženja sudija/Američke fondacije sudija; American Judges Association/American Judges Foundation Domestic Violence and the Courtroom, Understanding the Problem...Knowing the Victim, http://aja.ncsc.dni.us/domviol/publications_domviolbooklet.htm.

- Ostavljanje partnera na opasnom ili nepoznatom mjestu;
- Izazivanje straha neopreznom vožnjom;
- Korištenje oružja radi prijetnji ili povređivanja;
- Prisiljavanje žrtve da napusti dom;
- Zarobljavanje partnera u domu i nedozvoljavanje da ode;
- Sprečavanje žrtve da pozove policiju ili potraži ljekarsku pomoć;
- Povređivanje djece;
- Zadržavanje ili ograničavanje količine hrane i vode;
- Upotrebu fizičke sile u situacijama koje uključuju seksualne kontakte.²²

Seksualno nasilje nije uvijek direktno povezano s nasiljem u porodici ili zlostavljanjem, ali studije dosljedno pokazuju da većina žrtava koje dožive fizičko također budu izložene i seksualnom nasilju i zlostavljanju.²³ U mnogim zakonskim okvirima za seksualno nasilje se izriču veće krivične sankcije nego za fizičko nasilje. Iako to možda nije uvijek slučaj, od ključnog je značaja da se utvrde sve povrede krivičnih zakona do kojih je došlo u predmetu nasilja u porodici – uključujući i seksualno nasilje i zlostavljanje. Slično fizičkom nasilju, i seksualno nasilje može uključivati direktno nasilje seksualne prirode, kao što su silovanje i druge vrste napada, ali i nasilna djela i djela kontrole koja su seksualne prirode ili sadrže seksualni element. Seksualno nasilje i zlostavljanje između ostalog uključuju:

- Omalovažavajuće komentare o seksualnom učinku osobe;
- Optužbe za prevaru;
- Pretjerana ljubomora na odnose s prijateljima, porodicom itd.;
- Prisiljavanje žrtve da se oblači na seksualno provokativan način;
- Seksualne uvrede ili nazivanje seksualnim imenima;
- Prisilni seksualni odnos ili prisiljavanje na vršenje seksualnih radnji;
- Prijetnje prevarom ili pronalaženjem seksa na drugom mjestu (prostitutke, afere);
- Krivnja ili prisiljavanje u cilju ostvarivanja seksualnog odnosa (ne mogu si pomoći, potreban mi je seks da bih umanjio stres, to je tvoja dužnost itd.);

²² Lista je prilagođena, preuzeta iz The Hotline, 'What is Domestic Violence', www.thehotline.org/is-this-abuse/abuse-defined/.

²³ U izvještaju OSCE-a Krivična odgovornost i sankcioniranje počinilaca nasilja u porodici, vidjeti fusnotu 8, navodi se da, iako postoje tvrdnje o seksualnom nasilju u predmetima nasilja u porodici u BiH, za njega se rijetko podiže ili nikad ne podiže optužnica. Također različite lokalne i nacionalne studije u SAD-u pokazale su da kada postoji fizičko nasilje vjerovatno je prisutno i seksualno nasilje. Naprimjer, jedna studija provedena u Teksasu na 148 žena koje su tražile izricanje zaštitne mjere pokazala je da je skoro 68 posto žena koje su bile fizički zlostavljane također prijavilo seksualno nasilje. Sedamdeset devet posto žena koje su bile izložene seksualnom napadu prijavile su ponovljene seksualne napade. Vidjeti: Judith M. McFarlane and Ann Male-cha, 'Sexual Assault among Intimates: Frequency, Consequences, and Treatments: Final Report Submitted to the National Institute of Justice', grant number 2002-WG-BX-0003 (Washington DC: US Department of Justice, National Institute of Justice, 2005), Abstract, 9.

- Prisilno držanje žrtve tokom seksa;
- Zahtijevanje seksa kada je partner bolestan, umoran, ili nakon fizičkog nasilja;
- Povređivanje oružjem ili predmetima tokom seksa;
- Vidljivo prisustvo oružja (npr. pištolj) tokom seksa;
- Uključivanje drugih u seksualne aktivnosti bez pristanka partnera.²⁴

Uhođenje (nije zakonom definirano u Bosni i Hercegovini) generalno se posmatra kao obrazac radnji kojima se kod razumne osobe izaziva strah. Drugim riječima, cilj uhođenja je eliminiranje privatnosti ili sigurnosti, ili osjećaja privatnosti ili sigurnosti kod druge osobe. Većina slučajeva uhođenja dešava se između sadašnjih ili bivših intimnih partnera, te stoga uhođenje može biti relevantna komponenta nasilja u porodici, a pogotovo zlostavljanja.²⁵ Osim toga, studije su pokazale da je uhođenje povezano s povećanim rizikom od ubistva, zbog čega je identifikacija radnji uhođenja presudni element u procjeni predmeta i rizika.²⁶ Uhođenje između ostalog uključuje:

- Neželjene telefonske pozive, glasovne poruke, pisma, poruke, e-mailove i SMS poruke;
- Nadgledanje, što uključuje praćenje nekoga pješke ili automobilom, sjedenje ispred njegove kuće, radnog mjesta, ili druge lokacije (npr. teretana, škola itd.), upotrebu GPS-a, kamera ili opreme za audio snimanje i kompjuterskih programa kojima se prati korištenje kompjutera;
- Ometanje posjeda i/ili provaljivanje u nečiju kuću, automobil ili kancelariju;
- Neželjene darove (cvijeće, nakit, slatkiši, donje rublje itd.);
- Posjete, kontaktiranje i/ili prijetnje prijateljima, porodici ili kolegama.

Identificirano je i nekoliko drugih vrsta nasilničkih ili djela zlostavljanja, iz zakonske i socio-pravne perspektive, koja također predstavljaju nasilje u porodici i/ili zlostavljanje. Ta djela u nekim slučajevima čine jedno krivično ili prekršajno djelo nasilja u porodici, ali češće mogu otkriti širi obrazac nasilja koje na kraju dovodi do žrtvinog gubitka slobode.

Dodatni oblici nasilja i zlostavljanja između ostalog uključuju:

- Ekonomsko zlostavljanje – Može uključivati sprečavanje žrtve da se zaposli ili da zadrži posao, onemogućavanje ili ograničavanje pristupa novcu ili drugim resursima, prisiljavanje žrtve da nasilniku prepíše bogatstvo ili imovinu, uzimanje ili zapljenu žrtvine imovine ili novca, te prijetnje žrtvi zbog njene finansijske zavisnosti, ili posramljivanje žrtve zbog njene finansijske zavisnosti pred prijateljima, porodicom ili kolegama.

²⁴ Lista je prilagođena, preuzeta iz The Hotline, "What Is Domestic Violence", www.thehotline.org/is-this-abuse/abuse-defined/.

²⁵ Studija provedena u SAD-u pokazala je da je 59 posto žena koje su bile žrtve uhođenja uhođeno od sadašnjih ili bivših intimnih partnera ili partnera s kojim su se bavljale. Patricia Tjaden and Nancy Thoennes, "Stalking in America: Findings from the National Violence against Women Survey", [Washington, DC: US Department of Justice, National Institute of Justice, April 1998], 6.

²⁶ Jedna studija je pokazala da je više od polovine (54 posto) ubijenih intimnih partnerica prijavilo uhođenje policiji prije nego što ih je ubila osoba koja ih je uhođila. Judith M. McFarlane and others, "Stalking and Intimate Partner Femicide", *Homicide Studies* 3, no. 4 (November 1999): 310.

- Izolaciju – Može uključivati onemogućavanje ili ograničavanje kontakta između žrtve i svih drugih osoba (prijatelja, porodice, kolega itd.), onemogućavanje ili ograničavanje pristupa materijalima za čitanje, muzici, televiziji, filmovima i drugim izvorima informacija i zabave, onemogućavanje ili ograničavanje pristupa vanjskom svijetu, uključujući slobodne aktivnosti (teretana, sport, ples itd.), kao i rutinske odgovornosti u domaćinstvu, koje uključuju odlazak u banku, prodavnicu, poštu itd.
- Korištenje djece – Može uključivati prijetnje povređivanjem ili odvođenjem djece, onemogućavanje ili ograničavanje pristupa djeci žrtvi ili njenoj porodici/prijateljima, te okretanje djece protiv žrtve (roditelja) izmišljanjem laži ili različitih priča o njoj.
- Prisilu, prijetnje i zastrašivanje – Mogu uključivati prisiljavanje žrtve da radi stvari ili pristaje na stvari koje ne želi, uz pomoć prijetnji da će povrijediti žrtvu, druge ili sebe (samoubistvo, samopovređivanje itd.), korištenje zastrašujućih pogleda ili gesta, pokazivanje oružja i uništavanje ili oštećivanje imovine.

Iako ovo nije iscrpna lista načina na koje supružnik, intimni partner ili član porodice može zlostavljati druge, ona pruža širi okvir za procjenu cjelokupnog konteksta u kojem dolazi do jednog nasilnog incidenta. Sveobuhvatan kontekstualni okvir omogućava sudovima da efikasnije odrede rizik koji počinilac predstavlja po žrtvu i zajednicu te tako izrekne adekvatnu i konkretniju sankciju.

Preporuke

Priručnik: Preporuke za procjenu predmeta nasilja u porodici i izricanje kazni

Sudovi su u obavezi – u skladu s međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava – osigurati da krivična djela nasilja u porodici, uzimajući u obzir njihovu ozbiljnost, budu kažnjiva sankcijama koje su djelotvorne, srazmjerne, i koje odvraćaju od vršenja daljih krivičnih djela.

Kao što je detaljnije opisano u uvodu, preporuke Sudijskog panela u daljem tekstu predstavljaju profesionalni doprinos unapređenju aktivnosti nosilaca sudačkih i tužilačkih funkcija na procjeni predmeta nasilja u porodici i izricanju presude. Preporuke su podijeljene na osam poglavlja, u kojima se govori o mnoštvu relevantnih tema, uključujući procjenu predmeta, izricanje kazne i okolnosti koje treba uzeti u obzir u cilju sveukupnog poboljšanja odgovora krivičnogpravnog sistema na nasilje u porodici.

Prvo, drugo i treće poglavlje govore o okolnostima koje se mogu smatrati otežavajućim ili olakšavajućim, te shodno tome utječu na izrečenu presudu, odnosno odmjeravanje visine kazne u predmetima nasilja u porodici.²⁷ Četvrto i peto poglavlje govore o proceduralnim i pravnim pitanjima te mjerama koje su bitne za krivični postupak, a u vezi sa: 1) općim stvarima koje su identificirane tokom istraživanja kao posebno problematične iz perspektive sudske prakse u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini; i 2) položajem žrtve tokom sudskog postupka. Šesto poglavlje sadrži specijalnu preporuku u odnosu na procedure utvrđivanja psihološkog nasilja kao oblika nasilja u porodici. Ono je velikim dijelom rezultat izostanka krivičnog gonjenja i nepostojanja uvrježene sudske prakse na ovu temu. U sedmom poglavlju date su preporuke tužilaštvu kako bi se poboljšao kvalitet optužnica i dostavljenih predmetnih spisa, kao i odgovor pravosuđa. Posljednja dva poglavlja, osmo i deveto, sadrže preporuke općeg tipa; u pogledu značaja i potrebe za obukom i liderskom ulogom sudija i tužilaca kako bi se efikasnije borili protiv nasilja u porodici u BiH te u pogledu prakse izricanja presuda sudova višeg stepena.

Iako su u Priručniku za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH date preporuke u vezi sa specifičnim faktorima koji se mogu javiti u krivičnim predmetima nasilja u porodici, sudijski panel za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH priznaje da je svaki krivični predmet poseban i osjetljiv, te su stoga postupajuće sudije pojedinci u uvjerljivo najboljoj poziciji da propisno procijene predmet i izreknu krivičnu sankciju. Dakle, priručnik za nasilje u porodici je materijal koji sudije mogu koristiti u procjeni krivičnih predmeta nasilja u porodici, ali nije namijenjen da služi kao fiksno utvrđena smjernica za postupanje u svakom krivičnom predmetu nasilja u porodici koji završi pred pravosudnim organima BiH.

²⁷ Otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti uključuju faktore koji ne čine biće krivičnog djela u konkretnom slučaju nasilja u porodici u krivičnom postupku. Također, u skladu s postojećom legislativom, pojedini faktori koji su predstavljani u prvom poglavlju ocjenjivat će se kao kvalifikirajući faktori za krivično djelo nasilja u porodici.

1. Otežavajuće okolnosti

1.1. Recidivizam

Preporuka: Recidivizam u predmetima nasilja u porodici smatra se otežavajućom okolnošću.

Obrazloženje: U slučajevima recidivizma (pravnog povrata) žrtva nasilja, po pravilu, zauzima aktivnu ulogu prema institucijama sistema i iskazuje višestruku potrebu za zaštitom od nasilja. S druge strane, činjenjem nasilja u povratu dolazi do uzastopnog izostanka zaštite žrtve od institucija i ustanova koje su je zakonski dužne pružiti. Konačno, u slučajevima povrata očigledno je da je došlo do izostajanja ostvarenja specijalne prevencije kao svrhe kažnjavanja. Osim toga, recidivizam može podrazumijevati i obrazac nasilja u porodici ili zlostavljanja, pogotovo u kombinaciji s drugim oblicima nasilnog ponašanja (vidi: ekstremna dominacija, opsesivna ljubomora itd.).

1.2. Trajanje nasilja u porodici u dužem vremenskom periodu (faktički povrat)

Preporuka: Trajanje nasilja u porodici u dužem vremenskom periodu,⁷⁸ ukoliko nije obuhvaćeno bičem krivičnog djela, imat će značaj otežavajuće okolnosti.

Obrazloženje: U predmetima nasilja u porodici koje je trajalo duži vremenski period opravdano je – a u skladu s utvrđenim činjenicama u predmetu – utvrditi postojanje kontinuiteta u činjenju nasilja.

Analiza sudskih presuda u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini pokazala je da, prema ustaljenoj praksi, odbrana optuženog tvrdi kako se radi o izoliranom slučaju nasilja u porodici, koji ne podrazumijeva *kontinuitet u činjenju nasilja u porodici* – bez obzira na to da li se krivični postupak vodi povodom jednog ili produženog krivičnog djela. U tom pogledu, kontinuitet se može dokazati, između ostalog, utvrđivanjem postojanja posljedice(a) po žrtvu tokom cijelog perioda dok je nasilje trajalo, to jest mogućnosti postojanja nekoliko kombinacija ugrožavanja „zaštićenog dobra“, koje krivični zakoni predviđaju u pogledu krivičnog djela nasilja u porodici. U predmetima u kojima odbrana tvrdi da ne postoji kontinuitet u činjenju nasilja sud ne bi trebao izgubiti iz vida mogućnost postojanja psihičkih posljedica na strani žrtve tokom cjelokupnog trajanja nasilja u porodici, te bi posebno trebao voditi računa o potrebi i opravdanosti izvođenja odgovarajućih dokaznih radnji, u cilju utvrđivanja psiholoških povreda žrtve.

U predmetima u kojima se utvrdi kontinuitet u činjenju nasilja u porodici preporučuje se da

⁷⁸ Ova preporuka je referenca na predmete uobičajene u praksi rada sudova u BiH. Dajemo primjer predmeta nasilja u porodici u kojem su se u periodu od godinu dana dogodile tri odvojene radnje fizičkog nasilja u porodici, dok je predmet sudskog postupanja bila isključivo jedna radnja nasilja; a izvršeno vještačenje tokom sudskog postupka utvrdilo je prisustvo kontinuiranog psihičkog nasilja optuženog nad žrtvom u navedenom periodu.

sud provede vještačenje/stručnu ekspertizu psihičkog stanja počinioca nasilja te po potrebi odredi sigurnosnu mjeru obaveznog psihijatrijskog liječenja, kao vrstu preventivne mjere.

1.3. Obim i vrsta nasilja

1.3.1. Davljenje

Preporuka: Davljenje se cijeni kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Činjenica da je prisutno davljenje, kao oblik fizičkog nasilja u okviru nasilja u porodici, predstavlja otežavajuću okolnost budući da ugrožava ili narušava fizički integritet i nanosi psihološke traume. Davljenje treba posmatrati kao ozbiljan napad, koji nosi visok rizik od nastajanja negativnih posljedica po žrtvino zdravlje, uključujući smrt (uključujući i slučajeve kada smrt može uslijediti čak i nekoliko dana nakon napada, uslijed stvaranja krvnih ugrušaka u mozgu koji se javljaju kao posljedica gubitka dotoka kisika u mozak).²⁹ Davljenje je jedan od najsmrtonosnijih oblika nasilja i predstavlja značajnu prijetnju od povređivanja, pa i smrti. Davljenje također može označiti eskalaciju nasilja od počinioca, a time i mogućnost ekstremnog fizičkog povređivanja ili smrtnog ishoda.

1.3.2. Korištenje ili prijetnja korištenjem oružja ili opasnog oruđa

Preporuka: Korištenje ili prijetnja korištenjem oružja ili opasnog oruđa cijeni se kao otežavajuća okolnost, osim u slučajevima kad isto predstavlja element bića krivičnog djela.

Obrazloženje: Korištenje ili prijetnja korištenjem oružja ili opasnog oruđa treba cijeniti kao otežavajuću okolnost s obzirom na to da ovakav kontekst nasilja predstavlja posebno brutalno i potencijalno po život opasno zlostavljanje, koje presudno doprinosi održavanju osjećaja ugroženosti i straha za život i sigurnost žrtve, čime se dodatno održava moć nasilnika nad žrtvom nasilja. Osim toga, korištenje ili prijetnja korištenjem oružja ili opasnog oruđa označava eskalaciju nasilja i zlostavljanja te pokušaje kontroliranja žrtve, što može ukazivati na povećan rizik od ekstremnog nasilja ili smrtnog ishoda.

Istraživanja pokazuju da ranija upotreba ili prijetnja upotrebom oružja ili opasnog oruđa u kontekstu nasilja u porodici predstavlja zapravo presudan faktor u utvrđivanju postojanja rizika od usmrćivanja žrtve u okviru nasilja u porodici, odnosno nastanka smrtnih posljedica.³⁰

²⁹ Gael B. Strack and Casey Gwinn, 'On the Edge of Homicide: Strangulation as Prelude', *Criminal Justice* 26, no. 3 (Autumn 2011): 3-4; Cheryl A. Thomas, *Legal Reform on Domestic Violence in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Expert paper, Document No. EGM/GPLVAW/20 08/EP/01, (UN Office Vienna, 12 May 2008, revised 17 June 2008), 11. One study showed that the odds of becoming an attempted homicide victim increased by 700 per cent and those of becoming a homicide victim increased by 800 per cent for women who had been strangled by their partner; Nancy Glass and others 'Non-Fatal Strangulation Is an Important Risk Factor for Homicide of Women', *Journal of Emergency Medicine* 35, no. 3 (October 2008): 329.

³⁰ Vidi: Klein, 'Practical Implications of Current Domestic Violence Research', 26; Jacquelyn C. Campbell and others, 'Assessing Risk Factors for Intimate Partner Homicide', *NIJ Journal* 250, (November 2003): 16; Jacquelyn C. Campbell and others, 'Risk Factors for Femicide in Abusive Relationships: Results from a Multisite Case Control Study', *American Journal of Public Health* 93, no. 7 (July 2003), 1094; Linda E. Saltzman and others, 'Weapon Involvement and Injury Outcomes in Family and Intimate Assaults', *Journal of the American Medical Association* 267, no. 22 (1992), 3043-3047.

1.3.3. Seksualni napad, silovanje ili pokušaj silovanja

Preporuka: Seksualni napad i silovanje u kontekstu nasilja u porodici trebalo bi procesuirati kao posebno krivično djelo.

Preporuka: Seksualni napad, silovanje ili pokušaj silovanja koji nije posebno procesuiran, a u kontekstu djela nasilja u porodici nije uključen u biće krivičnog djela, cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Prisustvo seksualnog nasilja i silovanja u okviru nasilja u porodici može upućivati na intenzivno nasilje i kontrolu na strani počinioca. Osim toga, seksualno nasilje i silovanje ukazuju na vjerovatnoću trajnog i kontinuiranog nasilja, a time i na zlostavljanje, umjesto izoliranog incidenta. Međutim, da bi okolnost prisustva seksualnog nasilja (odnosno seksualnog napada, silovanja ili pokušaja silovanja) predstavljala otežavajuću okolnost, potrebno je utvrditi postojanje ugrožavanja zaštićenog dobra, koje dovodi do fizičkog ili psihičkog ugrožavanja (ili povreda) žrtve. S obzirom na to da se radi o širokom spektru radnji koje zaslužuju kvalifikaciju seksualnog napada, u zavisnosti od okolnosti svakog pojedinačnog slučaja sud će utvrđivati koje radnje mogu predstavljati seksualni napad ili pokušaj seksualnog napada.

Postojeća vodeća istraživanja³¹ ukazuju na visoku prisutnost raznih oblika seksualnog nasilja u slučajevima nasilja u porodici, dok je s druge strane – a u skladu s rezultatima provedenih istraživanja na području Bosne i Hercegovine³² – indikativno da seksualno nasilje u okviru predmeta nasilja u porodici nije zabilježeno u postupanju sudova u Bosni i Hercegovini.

1.3.4. Uhođenje

Preporuka: Uhođenje se cijeni kao otežavajuća okolnost, osim kada se u predmetu utvrdi da se radi o izoliranoj radnji uhođenja koja čini biće krivičnog djela.

Obrazloženje: Uhođenje dovodi do ugrožavanja osjećaja sigurnosti individue, dok za posljedicu može stvoriti strah i/ili traumu (odnosno ugroziti psihički integritet osobe), te je

³¹ Na teritoriji SAD-a i Velike Britanije, kao državama koje prednjače u provođenju istraživanja ovog tipa, većina istraživanja podržava tvrdnju da je "seksualni napad ubičajan u nasilnim vezama". McFarlane i Malecha su u studiji provedenoj na uzorku od 148 žena koje su zatražile pomoć od pravosudnog sistema nakon što ih je napao intimni partner utvrdili da je 68 posto zlostavljenih žena prijavilo i da su ih njihovi intimni partneri seksualno napali. Seksualni napadi su se u ovim intimnim vezama ponavljali – skoro 80 posto seksualno napadnutih žena prijavilo je više od jednog slučaja prisiljavanja na seksualni odnos. Vidi: McFarlane and Malecha, *Sexual Assault among Intimates: Frequency, Consequences, and Treatments: Final Report submitted to the National Institute of Justice*, 9. <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/211678.pdf>. U novijem radu na temu silovanja u braku, Rachel Kennedy Bergen sakuplja podatke iz nekoliko studija, uz korištenje kliničkih uzoraka, od kojih svi ukazuju na to da je između 20 i 70 posto zlostavljenih žena najmanje jednom seksualno napadnuto od partnera. Vidi: Bergen, Rachel Kennedy, *Wife Rape: Understanding the Response of Survivors and Service Providers* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1996); Browne, A., *Report of the Council on Scientific Affairs Prepared for the American Medical Association* (1993); Mahoney, P., and L.M. Williams, *Sexual assault in marriage: Prevalence, consequences and treatment of wife rape*, J. Jasinski and L. Williams (Eds.), *Partner violence: A Comprehensive Review of 20 Years of Research* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1998), 113-162 and Pence, E. and M. Paymar, *Education groups for men who batter: The Duluth Model* (New York: Springer, 1993). Istraživanje pokazuje i da su, u poređenju sa zlostavljačima, muškarci koji zlostavljaju i siluju posebno opasni, i veća je vjerovatnoća da će ozbiljno povrijediti suprugu, a nasilje potencijalno rezultirati ubistvom. Vidi: Browne, A., *When Battered Women Kill* (New York: The Free Press, 1987) and Campbell, J. C., 'Women's Responses to Sexual Abuse in Intimate Relationships', *Health Care for Women International* 10 (1989), 335-346. Sve reference u Bergen, Rachel Kennedy, 'Marital Rape: New Research and Directions', *National Online Resource Center on Violence against Women* (National Resource Center on Domestic Violence, 2011), http://www.vawnet.org/applied-research-papers/print-document.php?doc_id=248.

³² OSCE, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinioca nasilja u porodici*: 63 i 68, i Udružene žene Banja Luka i Lara Bijeljina, *Pročenje i analiza krivičnih postupaka i sudske prakse u predmetima seksualnog i radno zasnovanog nasilja u Republici Srpskoj* (Bijeljina: Lara Ženski Arhivni Centar, 2011), 13.

u skladu s okolnostima slučaja opravdana kvalifikacija uhođenja kao otežavajuće okolnosti. Potrebno je utvrditi postojanje visokog stepena ugrožavanja/povrede zaštićenog dobra kao posljedice do koje dovodi radnja uhođenja. Uhođenje može upućivati na ekstremnu ljubomoru i/ili pokušaj sprečavanja žrtve da napusti počinioca. Stoga je važno ovo ponašanje cijeliti kao pokazatelj pojačanih nastojanja počinioca da održi kontrolu nad žrtvom.

Iako su slučajevi pojedinačnog uhođenja (odnosno uhođenje koje se ne dešava u kontinuitetu ili tokom određenog vremenskog perioda) rijetki u praksi, ukoliko se u konkretnom predmetu sudskog postupka radi o „izoliranom slučaju uhođenja“ koji ne čini biće krivičnog djela, moguće je da se takav slučaj cijeni kao izuzetak, te da mu se ne pripisuje kvalifikacija otežavajuće okolnosti.

1.3.5. Ekstremna dominacija

Preporuka: Ekstremna dominacija se cijeni kao otežavajuća okolnost, osim kada se radi o izoliranim slučajevima ovog ponašanja koji čine biće krivičnog djela.

Obrazloženje: Ponašanje koje se može podvesti pod kategoriju ekstremne dominacije uključuje radnje kojim počinitelj nasilja konstantno kontrolira ponašanje i ishod ponašanja žrtve, koje isključivo ima za cilj dominaciju nad žrtvom, koja se uvijek nalazi u položaju podređenosti prema počiniocu. Ovakvim ponašanjem dolazi do ugrožavanja psihičkog integriteta žrtve, te se kao posljedice javljaju nespokojstvo, uznemirenost, strah i ugroženost žrtve. Osim toga, ovo ponašanje upućuje na vjerovatnoću da je nasilje u vezi trajno i kontinuirano, čime se može okvalificirati kao zlostavljanje.

Iako sud procjenjuje postojanje takvog ponašanja od slučaja do slučaja, važno je napomenuti da ekstremna dominacija može obuhvaćati različite vrste nasilja koje počinitelj vrši, kao što su: ekonomsko zlostavljanje (npr. sprečavanje žrtve u nalaženju ili zadržavanju posla, uzimanje žrtvinog novca), muške privilegije (npr. postupanje sa žrtvom kao sa sluškinjom, određivanje kako se žrtva treba ponašati privatno i u javnosti), emocionalno zlostavljanje (npr. ponižavanje žrtve), zastrašivanje (npr. razbijanje predmeta, uništavanje žrtvine imovine) itd.

Kako bi ekstremna dominacija imala značaj otežavajuće okolnosti, potrebno je utvrditi postojanje kontinuiteta ovakvog ponašanja u okviru djela nasilja u porodici.

1.3.6. Opsesivno ponašanje ili opsesivna ljubomora

Preporuka: Opsesivno ponašanje i/ili opsesivna ljubomora cijene se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Da bi ponašanje kojem se može pripisati kvalifikacija opsesivnog ponašanja ili opsesivne ljubomore imalo značaj otežavajuće okolnosti, potrebno je utvrditi postojanje kontinuiteta ovakvog ponašanja u okviru djela nasilja u porodici, te da se kao posljedica ovakvog ponašanja javilo ugrožavanje/povreda zaštićenog dobra (odnosno spokojstva i duševnog zdravlja žrtve), dok sam intenzitet nespokojstva ili psihičkih trauma/povreda žrtve ne bi trebao biti od značaja za kvalifikaciju okolnosti kao otežavajuće (te u skladu s tim ne bi bilo nužno da se izvode dokazi u ovom smjeru). Opsesivno ponašanje i opsesivna ljubomora također ukazuju na zlostavljanje u vezi, te time i na postojanje trajnog i kontinuiranog nasilništva i kontrole na strani počinioca.

1.3.7. Izolacija žrtve od prijatelja i porodice

Preporuka: Izolacija žrtve od porodice i prijatelja cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Ponašanja koja uključuju oblike izolacije žrtve i kojima zapravo dolazi do izolacije žrtve od prijatelja i porodice su, između ostalog: uskraćivanje korištenja mobilnog ili fiksnog telefona i interneta, provjera mobilnog telefona i e-maila, cenzura i provjera pošte, određivanje vremena dolaska kući s posla, zabranjivanje žrtvi da ima kontakte s porodicom, ponižavanje na porodičnim skupovima itd. Sva ova ponašanja mogu se uzeti kao dokaz posesivnosti i dominacije počinioca nasilja, koja se vrše s ciljem uništavanja ličnosti žrtve. Osim toga, izolacija žrtve ukazuje na ekstremnu kontrolu i zlostavljanje, te time i na trajno i kontinuirano nasilništvo i kontrolu na strani počinioca.

1.4. Ranjivost žrtava

Preporuka: Nasilje nad posebno ranjivim žrtvama cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Preporučuje se da sud s posebnom pažnjom pristupi ocjeni određenih faktora povezanih sa žrtvom koji mogu ukazivati na činjenicu da žrtva potpada pod kategoriju posebno ranjive žrtve. Ti faktori predstavljaju *dob* (veoma stara, vrlo mlada), *invalidnost* (psihička, mentalna, fizička) žrtve, a mogu uključivati i *imigrantski* ili *rezidentni status* (bez ličnih dokumenata), *pripadništvo etničkoj/vjerskoj zajednici* (Romi) ili *seksualnu orijentaciju* (gej ili lezbijka). Zbog prisustva navedenih činjenica, ove žrtve nasilja u porodici su ranjivije od drugih zato što je zbog navedenih faktora žrtvama otežano ili onemogućeno traženje pomoći, prijava nasilja i odlazak iz nasilne veze. Ukoliko počinioci iskorištavaju ranjivost žrtve, opravdano je ovom faktoru pripisati značaj otežavajuće okolnosti.

1.5. Degradiranje (dodatno ponižavanje) žrtve

Preporuka: Javno degradiranje ili ponižavanje žrtve cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Ako okolnosti slučaja nasilja u porodici otkrivaju da je počinioc dodatno ponižavao, posramljivao i degradirao žrtvu putem fotografiranja žrtve, video snimanja, audio snimanja, komentiranja na društvenim mrežama putem interneta, ili prijetio otkrivanjem privatnih ili ličnih podataka o žrtvi, navedeni postupci mogu imati značaj otežavajuće okolnosti zato što se putem njih žrtva nasilja dodatno degradira.

Sud treba posebno voditi računa o tome da li se u konkretnom slučaju degradiranja radi o žrtvi koja je maloljetna osoba, čime se ozbiljnost izvršenog djela i težina posljedica dodatno pojačavaju s obzirom na neizgrađenost ličnosti žrtve i njenu zavisnost od drugih osoba.

1.6. Ranije obraćanje žrtve nasilja u porodici za pomoć institucijama i javnim ustanovama (policiji, tužilaštvu, centrima za socijalni rad), kao i nevladinim organizacijama koje se bave pružanjem specijaliziranih usluga pomoći žrtvama nasilja u porodici

Preporuka: Ranije obraćanje žrtve za pomoć uzima se u obzir kao potencijalni dokaz nasilja i cijeni kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Činjenica da postoji prethodno obraćanje žrtve nasilja institucijama i organizacijama na lokalnom nivou koje su dužne ili specijalizirane da pruže zaštitu žrtvi, odnosno obraćanje koje je prethodilo radnji nasilja u porodici koja čini biće krivičnog djela povodom kojeg se vodi sudski postupak, ukazuje na moguće postojanje kontinuiteta u vršenju nasilja i aktivnu ulogu žrtve u traženju zaštite od institucija i specijaliziranih organizacija. Ovu okolnost sud ne bi trebao zanemariti pri rasvjetljavanju konteksta u okviru kojeg se predmetno djelo vrši. Predstavnici/ce institucija i organizacija kojima se žrtva obraćala za pomoć mogu biti u prilici ponuditi službene podatke i profesionalna saznanja, odnosno dokaze koji dodatno rasvjetljavaju historijat nasilja i odnos između počinioca i žrtve.

1.7. Smještaj žrtve u sigurnu kuću

Preporuka: Smještaj žrtve u sigurnu kuću uzima se u obzir kao potencijalni dokaz nasilja i označava moguću potrebu za strožom sankcijom.

Obrazloženje: Sigurna kuća za smještaj i podršku žrtvama nasilja u porodici predstavlja oblik zaštite žrtve nasilja u porodici, u skladu s entitetskim zakonima o zaštiti od nasilja u porodici. Da bi se žrtva privremeno zbrinula u sigurnu kuću, potrebno je da se donese odluka ovog tipa od nadležnih subjekata zaštite (centra za socijalni rad i policije u Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno centra za socijalni rad u Republici Srpskoj), koja sadrži razloge i opravdanje za smještaj žrtve. Činjenica da je žrtva prisiljena napustiti dom zarad vlastite sigurnosti i/ili sigurnosti svoje djece i da je smještena u sigurnu kuću predstavlja dokaz angažiranosti nadležnih lokalnih javnih tijela i ustanova (u sadejstvu s nevladinom organizacijom koja rukovodi radom sigurne kuće) na pružanju zaštite žrtvi, te može biti od važnosti za sud prilikom utvrđivanja svih pojedinačnih okolnosti slučaja nasilja u porodici. Osim toga, sam čin zbrinjavanja može predstavljati indikaciju visokog stepena ugroženosti sigurnosti i psihofizičkog integriteta žrtve i ozbiljnosti počinjenog djela nasilja u porodici.

Ako sud činjenicu zbrinjavanja žrtve u sigurnu kuću uspije dovesti u kauzalnu vezu s drugim otežavajućim okolnostima koje su utvrđene u konkretnom slučaju nasilja u porodici, ta činjenica može utjecati na visinu izrečene kazne, odnosno povećati je.

1.8. Djeca svjedoci nasilja u porodici³³

Preporuka: Svjedočenje djece nasilju u porodici ima značaj otežavajuće okolnosti.

Obrazloženje: U predmetima nasilja u porodici sud treba voditi računa o potencijalnim posljedicama koje prisustvovanje nasilju proizvodi na djecu.³⁴ U skladu s tim, činjenica da su djeca svjedočila nasilju u porodici imat će značaj otežavajuće okolnosti u sljedećim slučajevima:

- Djeca svjedoci – fizički prisustvuju nasilju;
- Djeca svjedoci – nisu fizički prisutna, ali mogu čuti nasilje/zlostavljanje i naknadno vidjeti njegove posljedice;

³³ U skladu s Krivičnim zakonom Republike Srpske izvršenje nasilja u porodici u prisustvu osobe mlađe od 18 godina predstavlja posebnu kvalifikatornu okolnost krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici. Vidi čl. 208. KZ RS („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 49/03 i 67/13).

³⁴ Npr. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske u članu 8. navodi da su djeca žrtve nasilja u porodici i ukoliko su samo svjedočila nasilju u porodici. Za još informacija o utjecaju nasilja u porodici na djecu vidi npr.: Osovsky, Joy D., „Djeca svjedoci nasilja u porodici: nevidljive žrtve“, Izvještaj o socijalnim politikama IX:3 (Ann Arbor MI: Društvo za istraživanje razvoja djece, 1995).

- Djeca svjedoci – nisu fizički prisutna i ne mogu čuti nasilje/zlostavljanje, ali naknadno mogu vidjeti njegove posljedice.

1.9. Zloupotreba alkohola ili droga

Preporuka: Izvršenje djela nasilja u porodici pod utjecajem alkohola ili droga cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Sud treba voditi računa da se u većini ovakvih slučajeva nasilja u porodici počinilac svjesno, odnosno s umišljajem, dovodi u stanje alkoholiziranosti/drogiranosti, znajući da time uklanja inhibicije za vršenje nasilja nad članovima/članicama porodice. U skladu s relevantnim krivičnim zakonima, pravna kvalifikacija *samoskrivljene neuračunljivosti* ne može biti osnova za ublažavanje kazne.

Pri ocjeni ove okolnosti kao otežavajuće poželjno bi bilo da sud utvrdi – u slučajevima kad postoji kontinuitet nasilja ili u slučajevima recidivizma – da li počinilac vrši nasilje i u trijeznom stanju; a kod svih djela nasilja u porodici da li osoba koja vrši nasilje pod utjecajem alkohola čini druga djela nasilja u drugim okolnostima i na drugim mjestima (npr. na radnom mjestu, društvenim okupljanjima). Ako počinilac isključivo vrši nasilje u okviru porodice, može se zaključiti da je u stanju kontrolirati svoje ponašanje u javnim prilikama i na javnim mjestima, te je naročito važno da sud ne cijeni činjenje nasilja pod utjecajem alkohola ili droga kao gubitak kontrole počinioaca, već kao namjerno uklanjanje inhibicija za vršenje nasilja u porodici. U svakom slučaju, upotrebu alkohola i droga ne treba cijeniti kao olakšavajuću okolnost u predmetima nasilja u porodici, što je i u skladu sa relevantnim krivičnim zakonima.

1.10. Prethodna osuđivanost optuženog

Preporuka: Prethodna osuđivanost ili kršenje zakona³⁵ optuženog cijene se kao otežavajuća okolnost.

U pogledu ocjene prijašnje kaznene evidencije optuženog i donesenih sudskih odluka povodom nasilja u porodici kao otežavajućih okolnosti, preporučuje se sljedeće:

- Prethodna krivična osuđivanost za krivično djelo nasilja u porodici, čime bi se radilo o izvršiocu specijalnom povratniku, ima značaj otežavajuće okolnosti.
- Prethodnu krivičnu osuđivanost za neko drugo krivično djelo treba tumačiti od slučaja do slučaja u vezi s njenim tretmanom kao otežavajuće okolnosti. Posebno treba voditi računa o tome da krivična djela iz iste grupe krivičnih djela (odnosno krivična djela protiv braka i porodice) ili krivična djela istovrsna po srodnosti zaštićenog dobra (npr. krivična djela protiv spolnog integriteta, protiv građanskih prava i sloboda, života i tijela) u velikom broju slučajeva mogu opravdati kvalifikaciju otežavajuće okolnosti.
- Prethodno izrečene zaštitne mjere od suda u prekršajnom postupku povodom djela nasilja u porodici (u skladu s entitetskim zakonima o zaštiti od nasilja u porodici) imaju značaj otežavajuće okolnosti.

³⁵ Zakonodavstvo u Republici Srpskoj propisuje i prekršajno kažnjavanje za nasilje u porodici, u skladu s odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

- U okviru postupanja sudova u Republici Srpskoj, a u skladu sa zakonodavstvom Republike Srpske koje regulira nasilje u porodici i kao prekršajno djelo (pored oblika deliktne odgovornosti), prethodna prekršajna kažnjivost u vezi s djelom nasilja u porodici ima značaj otežavajuće okolnosti.

Obrazloženje: Sud tokom postupka treba imati pristup informacijama o prijašnjoj kaznenoj evidenciji optužene osobe, te treba voditi računa, ako je optuženi ranije osuđivan, da potpada pod kategoriju visokorizičnog počinioca nasilja u porodici. S tim u vezi, sud treba insistirati na pristupu ažuriranim podacima o ranijoj osuđivanosti optuženog kako bi imao što potpuniji uvid u okolnosti slučaja koje su od važnosti za eventualno izricanje krivičnih sankcija ili drugih mjera počiniocu nasilja.

1.11. Svjesno odugovlačenje krivičnog postupka od optuženog

Preporuka: Ako se tokom sudskog postupka utvrdi da optuženi svjesno odugovlači postupak tako što tvrdi da nije procesno³⁶ sposoban da prisustvuje suđenju, a sud nakon provedenog vještačenja utvrdi suprotno, takvo ponašanje ima značaj posebne otežavajuće okolnosti.

Obrazloženje: Iako se navedeno odnosi i na krivične postupke zbog svih drugih krivičnih djela, posebno je značajno da sud prepozna ovu okolnost u predmetima nasilja u porodici budući da su sudovi, zajedno s drugim institucijama i ustanovama koje su određene kao subjekti zaštite od nasilja u porodici, dužni da žrtvu zaštite od počinioca tokom trajanja sudskog postupka i omoguće brzo provođenje pravde.

1.12. Pozicija društvene moći ili autoriteta optuženog

Preporuka: Korištenje društvene moći ili autoriteta optuženog cijeni se kao otežavajuća okolnost.

Obrazloženje: Sud treba utvrditi kada su počinioci koristili svoj položaj društvene moći ili autoriteta za uspostavljanje moći i kontrole nad žrtvom, vršenje nasilja nad žrtvom ili drugog vida prisile, nasilja ili prijetnji žrtvi. Zloupotreba položaja društvene moći ili autoriteta je strogo zabranjena i sama po sebi predstavlja povredu 'javnog dobra'. Osim toga, korištenje takvog položaja za uspješnije činjenje krivičnog djela predstavlja osnovu za izricanje teže kazne.

1.13. Psihičko nasilje – dio zlostavljanja u okviru predmeta fizičkog nasilja u porodici

Preporuka: Psihološko nasilje i zlostavljanje cijene se kao otežavajuća okolnost, izuzev u slučajevima kada čine komponentu krivičnog djela.

Obrazloženje: U predmetima nasilja u porodici u kojima fizičko nasilje predstavlja element krivičnog djela, ali se tokom postupka utvrde dokazi o psihološkom nasilju i zlostavljanju, sudu se preporučuje da taj dokaz upotrijebi kako bi opravdao psihološko nasilje kao otežavajuću okolnost. Za standard dokazivanja u utvrđivanju psihološkog nasilja vidi preporuku 6.1.

³⁶ Misli se na fizičku i psihičku sposobnost da se prisustvuje suđenju.

Psihološko nasilje i zlostavljanje može upućivati na trajno i kontinuirano nasilje i obrazac zlostavljanja. Kada se razmatra u kombinaciji s djelom fizičkog nasilja, upućuje na to da incident zbog kojeg se počinitelj našao pred sudom nije jednokratni ili izolirani slučaj nasilja u porodici. Međutim, preporučuje se da sud obrati pažnju i napravi razliku između postojanja psihološkog nasilja i posljedica po žrtvin psihološki identitet u slučajevima nasilja u porodici, što može činiti biće krivičnog djela i stoga se ne može cijeniti kao otežavajuća okolnost.

2. Olakšavajuće okolnosti: Neopravdane kvalifikacije i mogući izuzeci

2.1. Pozicija društvene moći ili autoriteta optuženog

Preporuka: Pozicija društvene moći ili autoriteta optuženog ne cijeni se kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: Činjenica da se optužena osoba nalazi na poziciji društvene moći ili autoriteta, na način da obavlja određenu javnu dužnost ili obnaša javnu funkciju (npr. policajac, državni službenik, skupštinski zastupnik ili odbornik), ne bi trebala predstavljati osnovu za ublažavanje kazne (odnosno uzimati se kao potvrda *pozitivnog karaktera optuženog*). U svakom slučaju, nedozvoljeno je da osobe na javnoj funkciji uživaju ikakav poseban tretman od suda.

2.2. Porodični status optuženog

Preporuka: Porodični status optuženog ne cijeni se kao olakšavajuća okolnost, osim u jednom slučaju.

Izuzetno, porodični status optuženog može imati značaj olakšavajuće okolnosti isključivo u slučaju kada je optužena osoba roditelj maloljetnog djeteta ili djece, za čije je materijalno izdržavanje isključivo odgovoran u porodici, uz zadovoljenje sljedećih uvjeta:

- da se radi o slabijem intenzitetu djela nasilja u porodici, ili o izoliranom slučaju nasilja,
- da je nasilje isključivo usmjereno prema partneru, te da djeca nisu svjedočila nasilju.

Obrazloženje: Sud nikako ne treba izgubiti iz vida da nasilje u porodici isključuje harmonične porodične odnose, te da ono direktno urušava temelje „zdrave i funkcionalne porodice“ kao osnovne čelije društva. U svakom slučaju, sud treba izbjeći pretpostavke da bračni status ili roditeljstvo samo po sebi zaslužuje veći stepen društvenog poštovanja ili ukazuje na posebne karakterne osobine optuženog.

U skladu s tim, ne bi bilo opravdano činjenici da je optuženi „porodičan čovjek“ ili „roditelj“ pridavati automatski značaj olakšavajuće okolnosti u predmetu nasilja u porodici. Sud uvijek s oprezom treba pristupiti ocjeni *porodičnog statusa optuženog* kao potencijalne olakšavajuće okolnosti u samostalnom kapacitetu, te je potrebno da je sud dovede u vezu s drugim činjenicama i okolnostima slučaja (npr. da u porodici nisu ugrožene osnovne potrebe djece, da se ne radi o slučaju recidivizma itd.), koje onda, komplementarno djelujući, mogu opravdati kvalifikaciju predmetne činjenice kao olakšavajuće okolnosti.

2.3. Bitno smanjena uračunljivost

Preporuka: Bitno smanjena uračunljivost cijeni se kao olakšavajuća okolnost samo u izuzetnim slučajevima utvrđenim krivičnim zakonom.

Obrazloženje: Sud treba prilaziti s posebnim oprezom potencijalnom kvalificiranju *bitno smanjene uračunljivosti* u slučajevima nasilja u porodici kao olakšavajuće okolnosti. Neophodno je da sud ovom faktoru ne prilazi sa isključivo formalne strane, nego da se detaljno ispituju pobude i uzroci stanja smanjenje uračunljivosti počinioca.

Ako je djelo nasilja u porodici počinjeno u stanju bitno smanjene uračunljivosti uslijed privremene ili trajne duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog psihičkog razvoja, ta stanja predstavljaju zakonsku osnovu za blaže kažnjavanje.

U suprotnom, u značajnom broju predmeta nasilja u porodici, činjenice konkretnog slučaja mogu ukazati na drugačiju kvalifikaciju *bitno smanjene uračunljivosti*. Razlog je u tome što počinitelj u velikom broju slučajeva čini nasilje u alkoholiziranom stanju u koje se svjesno dovodi, čime je djelo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili nehatom (npr. samoskrivljena neuračunljivost). U takvim slučajevima stanje bitno smanjene uračunljivosti ne može biti osnova za ublažavanje kazne (za više detalja vidi preporuku 1.9).

U slučaju kada sud tokom sudske postupke utvrdi da je optuženi počinio krivično djelo u stanju bitno smanjene uračunljivosti, preporučuje se da sud po službenoj dužnosti poduzme neophodne radnje u cilju utvrđivanja potrebe za izricanjem sigurnosne mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja ili obaveznog liječenja ovisnosti.

2.4. Ekonomsko-socijalni status porodice / hraniteljska uloga počinioca

Preporuka: Ekonomski status porodice i/ili hraniteljska uloga počinioca ne cijeni se kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: Okolnost da je porodica lošijeg ekonomsko-socijalnog statusa ili da je počinitelj primarni hranitelj u porodici (tj. jedini odgovoran za privređivanje) ne bi trebala – sama po sebi – utjecati na sud da umanji kaznu počiniocu nasilja, prvenstveno zato što date činjenice sud po automatizmu ne cijeni kao olakšavajuće okolnosti u odmjerenju kazne po drugim krivičnim djelima. Sud treba biti svjestan da hraniteljska uloga počinioca nasilja može stimulatивно utjecati na nasilnika da nastavi s vršenjem nasilja u porodici, jer na taj način ispoljava moć nad žrtvom s obzirom na činjenicu da je žrtva ekonomski zavisna od njega. Sud je zakonski jedino obavezan cijeliti imovno stanje počinioca (te u skladu s tim i njegove porodične obaveze) prilikom odmjerenja novčane kazne.

2.5. „Uzorno ponašanje“ optuženog pred sudom

Preporuka: Uzorno ponašanje pred sudom se očekuje od optuženog, te se stoga ne cijeni kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: S ciljem izbjegavanja potencijalnog ulaganja žalbe iz razloga da sud nije u dovoljnoj mjeri cijenio *uzorno ponašanje / korektno držanje optuženog pred sudom*, poželjno je da sud u obrazloženju sudske presude izričito naglasi da se u svakom slučaju „uzorno

ponašanje³⁷ očekuje od svih optuženih i drugih osoba koje se pojave pred sudom, te ga stoga sud ne uzima u razmatranje kao olakšavajuću okolnost pri donošenju odluke o vrsti i visini krivične sankcije. U Bosni i Hercegovini zabilježeni su slučajevi ulaganja žalbe na odluku prvostepenog suda u predmetima nasilja u porodici iz razloga što sud nije u dovoljnoj mjeri cijenio činjenicu *uzornog ponašanja ili korektnog držanja optuženog pred sudom*³⁷ kao olakšavajuću okolnost pri odmjeravanju kazne.

U suprotnom slučaju, ako se optužena osoba ponaša s nepoštivanjem³⁸ prema sudu i/ili drugim strankama u sudskom postupku, poželjno je da sud ovu činjenicu evidentira i navede u obrazloženju sudske odluke (bez obzira na to da li je optuženi sankcioniran zbog nepoštivanja suda ili ne) iako je izričito ne treba cijeniti kao posebnu otežavajuću okolnost.

³⁷ Primjer ovakvog ponašanja može biti kada se optuženi odnosi s poštovanjem prema sudu i oštećenoj, pokazuje pažljivost, susretljivost prema žrtvi itd.

³⁸ Primjer ovakvog ponašanja može biti vrijeđanje stranaka, narušavanje reda u sudnici itd.

3. Ostale okolnosti od značaja za izricanje kazne

3.1. Kajanje

Preporuka: Kajanje optuženog ne cijeni se automatski kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: Kajanje predstavlja odnos optuženog prema izvršenom djelu. Zavisno od činjenica krivičnog djela nasilja u porodici, sud može ovom faktoru pridati značaj otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti.

Sudovi bi trebali uzeti u obzir historijat nasilja (odnosno vršenje ranijeg nasilja u porodici / zlostavljanja koje se desilo prije predmetnog slučaja povodom kojeg se vodi sudski postupak) pri određivanju da li kajanje predstavlja olakšavajuću ili otežavajuću okolnost. To uključuje i razmatranje vremenskog trajanja djela nasilja u porodici, kako se počinilac odnosi prema radnji nasilja nakon izvršenja, te kakav je psihički odnos počinilac zauzeo prema posljedici djela. Naprimjer, ako je nasilje trajalo duži vremenski period, izraženo kajanje se ne bi trebalo cijeliti kao olakšavajuća okolnost. Štaviše, u ovim slučajevima otvara se mogućnost da se čin kajanja posmatra kao neiskren gest optuženog pred sudom, te da se u skladu s tim *kajanje* cijeni kao otežavajuća okolnost od suda.

S druge strane, *kajanje* može imati potencijalni značaj olakšavajuće okolnosti u slučaju kada optužena osoba prvi put odgovara za djelo nasilja u porodici, i nema naznaka trajnog ili kontinuiranog nasilja (npr. socijalne službe, svjedoci itd.).

U svakom slučaju, sud pri odmjeravanju kazne treba staviti akcent na radnju izvršenja djela sa svim okolnostima slučaja, a ne na činjenicu da se optuženi pokajao za učinjeno djelo, te uvijek treba s povećanim oprezom i kritičkom analizom prilaziti ocjeni izraženog kajanja počinioaca s obzirom na mogućnost da optuženi svjesno obmanjuje sud i na težinu utvrđivanja iskrenosti izraženog kajanja za učinjeno nasilje u porodici.

3.2. Stav žrtve

Preporuka: Stav žrtve nema značaja u određivanju odgovarajuće kazne.

Obrazloženje: Stav žrtve ne bi trebao utjecati na sud prilikom određivanja kazne za učinjeno djelo nasilja u porodici. S obzirom na to da je stvar općeg principa da se kazna za krivično djelo određuje sukladno težini djela i općim pravilima o odmjeravanju kazne, želje žrtve mogu biti u suprotnosti sa izrečenom pravnom sankcijom.

Ovo je naročito važno zato što *nije poželjno da se žrtva osjeća odgovornom* za izrečenu kaznu te zato što postoji rizik od toga da je počinilac prijetnjama ili zastrašivanjem prisilio žrtvu da se za njega zauzme pred sudom i na taj način eventualno utječe na sud u pogledu donošenja

odluke i odmjeravanja visine kazne, pa zbog toga želje žrtve ne predstavljaju realno stanje. Osim toga, upravo su vladavina prava, krivičnopravni sistem i pravosuđe, a ne žrtva, odgovorni za utvrđivanje nasilja u porodici kao neprihvatljivog društvenog ponašanja. Dakle, teret primjene zakona treba potpuno biti u odgovornosti nadležnih institucija, a ne pojedinaca/ pojedinki.

4. Sudske radnje u vezi sa žrtvom nasilja u porodici

4.1. Zaštita prava i interesa žrtve nasilja u porodici tokom sudskog postupka

Preporuka: U svim fazama sudskog postupka, a u skladu sa standardima zaštite ljudskih prava žrtve, preporučuje se da sud poduzme sve neophodne mjere zaštite prava i interesa žrtve nasilja u porodici, uključujući:

- pravo da se tretira s poštovanjem i dostojanstvom;
- pravo da bude zaštićena od reviktimizacije uslijed izvršenog nasilja;
- pravo da joj se pruže sve informacije o njenim pravima (dostavljanje presude, izjavlivanje žalbe u pogledu imovinskopravnog zahtjeva i troškova postupka);
- pravo da joj se identitet sačuva od medija, u skladu s pozitivnopravnim propisima;
- pravo da ne bude izložena predrasudama koje se tiču spola, roda, rase, etničke pripadnosti, starosti, izgleda, fizičkih i intelektualnih sposobnosti i drugih ličnih karakteristika;
- pravo da bude pitana samo ona pitanja koja su relevantna za sudski postupak;
- pravo da se poduzmu svi neophodni koraci kako bi se otklonio strah od budućeg napada;
- pravo na zaštitu sigurnosti;
- pravo da bude obaviještena, barem u slučajevima kada žrtva i njezina porodica mogu biti u opasnosti, o bjekstvu počinioca, odnosno privremenom ili trajnom puštanju na slobodu;
- pravo na poduzimanje posebnih mjera zaštite kao prema ugroženom svjedoku u sudskom postupku, što može značiti da se žrtva ne sasluša u istoj prostoriji u kojoj se nalazi počinitelj, odnosno da se koriste audiovizuelna sredstva za ispitivanje žrtve ili da žrtva koristi uslugu psihologa ili druge stručne osobe kao pomoć pri svjedočenju;
- pravo da se osiguraju – u skladu s organizacionim mogućnostima suda – odgovarajuće usluge podrške, tako da prava i interesi žrtve budu propisno predstavljeni i uzeti u obzir.

4.2. Procjena suda o riziku po žrtvu u vezi s nasiljem u porodici

Preporuka: Tokom sudskog postupka potrebno je obratiti pažnju na sljedeće okolnosti na strani optuženog koje mogu biti od pomoći da se na adekvatan način procijeni postojanje opasnosti po žrtvu:

- Pristup oružju / posjedovanje oružja od strane optuženog;
- Prethodno korištenje oružja u nasilnim incidentima;
- Prijetnje oružjem;
- Teže povrede kao posljedica ranijih nasilnih incidenata;
- Prisiljavanje žrtve nasilja u porodici na seksualni odnos;
- Opsesivna/ekstremna ljubomora/ekstremna dominacija;
- Historijat nasilja u porodici;
- Razdvajanje, pokušaj razdvajanja ili planirano razdvajanje;
- Pokazivanje opsesivne posesivnosti ili ljubomore;
- Prijetnje samoubistvom ili pokušaji samoubistva;
- Uhođenje;
- Raniji kontakti s policijom, pogotovo u slučajevima u kojima nije bilo stvarne intervencije policije ili pravosudnog sistema;
- Prijetnje ubistvom žrtve;
- Prethodna osuđivanost;
- Zloupotreba droga i/ili alkohola, pogotovo prije slučajeva nasilja i zlostavljanja;
- Izrečena zaštitna mjera.

Obrazloženje: Sud je jedan od zakonski definiranih subjekata koji pruža zaštitu od nasilja u porodici. Imperativno je da sud tokom postupka koji se vodi povodom djela nasilja u porodici ili drugog djela koje proizlazi ili je u direktnoj vezi s nasiljem u porodici vrši procjenu rizika po žrtvu (rizika od smrti, ozbiljnosti situacije i rizika od ponavljanja nasilja), a s ciljem efikasnog upravljanja rizikom tokom primjene zakona i izricanja kazne.

4.3. Poduzimanje mjera zaštite žrtve kao svjedoka nasilja u porodici

Preporuka: Sudovi aktivno ulažu napore na osiguravanju zaštite žrtve tokom sudskog postupka.

Obrazloženje: U skladu sa zakonima o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku, prema žrtvi nasilja u porodici, koja se pojavljuje u ulozi svjedoka, sud može poduzeti mjere zaštite kao prema ugroženim svjedocima ili svjedocima pod prijetnjom, ako okolnosti slučaja to zahtijevaju.

Poželjno je da sud vodi računa o opravdanosti i mogućnosti korištenja audiovizuelnih sredstava u svrhu podrške ispitivanju žrtve kao svjedoka na glavnom pretresu. Ovo je potrebno kako žrtva ne bi morala svjedočiti u istoj prostoriji u kojoj se nalazi počinitelj, a radi vođenja računa o psihofizičkoj dobrobiti žrtve, odnosno kako bi se spriječilo nepotrebno i/ili ponižavajuće ispitivanje žrtve kao svjedoka nasilja, izbjeglo ponavljanje žrtvinog svjedočenja, te ublažile traumatske posljedice sudskog postupka po žrtvu.

Također je poželjno da se žrtvi osigura psihološka pomoć i podrška prilikom svjedočenja.

4.4. Žrtva odustaje od svjedočenja

Preporuka: Sudovi trebaju izbjegavati donošenje oslobađajućih presuda isključivo po osnovu odbijanja žrtve da svjedoči ili učestvuje u suđenju.

Obrazloženje: U slučajevima kada žrtva tokom postupka odustane od svjedočenja, a ako postoji *osnovana sumnja* da je optuženi počinio djelo nasilja u porodici, sud bi trebao uputiti tužilaštvo da ne odustaje od optužnice u nedostatku drugih dokaza (osim iskaza žrtve), nego da upotrijebi sve raspoložive mehanizme (npr. nalaganje vještačenja) koji mogu biti od pomoći u izvođenju novih dokaza. Sud treba voditi računa o postojanju mogućnosti da počinitelj nasilja u porodici može biti, i često se nalazi, u poziciji da vrši dodatni pritisak ili psihičko nasilje nad žrtvom tokom sudskog postupka, čime direktno ugrožava autonomiju žrtve u donošenju odluke o odustajanju od svjedočenja.

4.5. Imovinskopravni zahtjev/naknada štete

Preporuka: Sudovi aktivno obavještavaju žrtve i omogućavaju im da potražu naknadu štete, odnosno da podnesu imovinskopravni zahtjev.

Obrazloženje: Sud je u obavezi da informira žrtvu o mogućnosti podnošenja imovinskopravnog zahtjeva za naknadu štete nastale činjenjem djela nasilja u porodici u krivičnom postupku. Poželjno je da sud prema podnesenom imovinskopravnom zahtjevu zauzme aktivan odnos i tretira ga s dužnom pažnjom kako bi se povodom imovinskopravnog zahtjeva mogla donijeti odluka u okviru predmetnog krivičnog postupka.

Aktivna uloga suda pojavljuje se u ranoj fazi krivičnog postupka prilikom odlučivanja o optužnici, kada se cijene dokazi uz optužnicu koji uključuju i dokaze koji se odnose na naknadu štete oštećene. Sud ima mogućnost vraćanja optužnice na dopunu tužiocu ako ona ne sadrži dokaze koji se odnose na naknadu štete oštećene.

Ako o imovinskopravnom zahtjevu nije odlučeno u okviru krivičnog postupka, sudska presuda treba da sadrži jasnu uputu oštećenoj stranci o mogućnosti pokretanja parničnog postupka za potraživanje naknade štete, to jest ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u parničnom postupku.

5. Sudsko odlučivanje u krivičnom postupku

5.1. „Blaža“ kvalifikacija djela nasilja u porodici – faza potvrđivanja optužnice

Preporuka: Sudovi trebaju izbjegavati vođenje postupka za osnovni oblik djela nasilja u porodici kada iz dokaza u spisu proizlazi da se radi o kvalificiranom obliku djela.

Obrazloženje: Dosadašnja istraživanja³⁹ postupanja pravosudnih organa u Bosni i Hercegovini u postupcima povodom djela nasilja u porodici ukazuju na to da se, u značajnom broju slučajeva, vode postupci za osnovni oblik djela nasilja u porodici (odnosno po „blažoj“ kvalifikaciji djela) iako činjenice konkretnog slučaja ukazuju na postojanje „kvalificiranih“ elemenata, koji nalažu procesuiranje počinioca za kvalificirani oblik krivičnog djela nasilja u porodici.

Ako na osnovu činjeničnog opisa slučaja nasilja u porodici ili dokaza sadržanih u spisu proizlazi da se u konkretnom predmetu radi o kvalificiranom obliku djela nasilja u porodici, odnosno postojanju kvalificiranih elemenata (tj. djeca žrtve, upotreba oružja ili opasnog oruđa, teža tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja; kao i činjenje djela u prisustvu lica mlađeg od 18 godina, a prema KZ RS), a tužilaštvo je podnijelo optužnicu za „osnovni oblik“ krivičnog djela, obaveza je suda u prethodnom postupku da optužnicu vrati tužilaštvu na uređenje u skladu s činjeničnim opisom djela, te uputi tužilaštvo da izvrši izmjenu pravne kvalifikacije.

5.2. Postupanje suda prema zahtjevu za izdavanje kaznenog naloga

Preporuka: Ne preporučuje se izdavanje kaznenog naloga kada činjenice u predmetu upućuju na drugačiju krivičnu sankciju ili mjeru od one koju je predložilo tužilaštvo.

U sljedećim slučajevima nasilja u porodici *nije preporučljivo voditi postupak za izdavanje kaznenog naloga* iako bi nominalno bile zadovoljene zakonske predispozicije za njegovo vođenje:

- Kad se radi o kvalificiranim oblicima djela nasilja u porodici, koji obuhvaćaju situacije kada je pri izvršenju djela korišteno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo pogodno da tijelo teško povrijedi ili naruši zdravlje, kada je uslijed djela nasilja u porodici nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja, te kada je nasilje činjeno prema maloljetnoj osobi, ili (u RS) u prisustvu lica mlađeg od 18 godina.
- Kad se radi o specijalnom povratniku (npr. slučaju ponovnog krivičnog gonjenja optuženog za djelo nasilja u porodici).

³⁹ Za više informacija vidi: OSCE, Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici, 63-64 i 67.

- Kad postoje dokazi da počinitelj nije postupio u skladu s ranije izrečenom zaštitnom mjerom donesenom od suda, a prema odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici (npr. kada postoji historijat nepoštivanja odluka suda od optuženog).
- Kad postoje indicije da je djelo nasilja u porodici počinjeno u stanju bitno smanjene uračunljivosti, do kojeg je došlo uslijed zloupotrebe alkohola ili droga (npr. kada je došlo do samoskrivljene neuračunljivosti optuženog). Navedeno je značajno za utvrđivanje potrebe za izricanjem odgovarajućih mjera sigurnosti ili mjera zaštitnog nadzora optuženom na glavnom pretresu.

Obrazloženje: Prema zakonima o krivičnom postupku postupak za izdavanje kaznenog naloga (kao vrsta skraćenog krivičnog postupka) može se koristiti za krivična djela za koja je zakonom propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna kao glavna kazna – ali samo u slučajevima kada tužilac zahtijeva izricanje novčane kazne, uvjetne osude ili propisanih sigurnosnih mjera (napomena: sigurnosne mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja i obaveznog liječenja ovisnosti ne mogu se izreći putem kaznenog naloga).

Sud treba s posebnim oprezom prilaziti ocjeni zahtjeva za izdavanje kaznenog naloga u predmetima nasilja u porodici te voditi računa o faktorima rizika koji su prisutni u konkretnom predmetu i svrsi kažnjavanja, kao pomoćnim determinantama u donošenju odluke o (ne)prihvatanju zahtjeva tužilaštva za izdavanje kaznenog naloga.

5.3. Sporazum o priznanju krivice

Preporuka: Sudovi trebaju odbaciti sporazum o priznanju krivice kojim se predlaže izricanje kazne ispod zakonom određenih minimuma kazne zatvora za djelo nasilja u porodici u slučajevima kad se radi o osnovnom ili kvalificiranim oblicima djela koje je praćeno naročito otežavajućim okolnostima u vezi s načinom izvršenja djela ili u vezi s ličnošću počinioca.

Obrazloženje: Pored standardnih činjenica koje sud provjerava prilikom razmatranja sporazuma o priznanju krivice, naročito je važno da sud obrati pažnju na predloženu krivičnu sankciju i opravdanost njenog izricanja u reciprocitetu s težinom izvršenog djela, a s obzirom na opću i posebnu svrhu kažnjavanja. Ako je predložena kazna zatvora ispod zakonom određenog minimuma za osnovni ili kvalificirane oblike djela, a djelo je praćeno naročito otežavajućim okolnostima, ne bi bilo opravdano da sud prihvati sporazumom predloženu krivičnu sankciju. Iako ocjena svih okolnosti ulazi u polje slobodne sudske ocjene, preporučuje se odbacivanje sporazuma o priznanju krivice koji predlaže kaznu zatvora ispod zakonskog minimuma u svim sljedećim slučajevima:

- optuženi je povratnik u izvršenju nasilja u porodici;
- postoje dokazi da nasilje u porodici traje duži vremenski period;
- prisustvo davljenja kao radnje izvršenja djela;
- prisustvo ekstremne dominacije optuženog nad žrtvom;
- žrtva je smještena u sigurnu kuću;
- žrtva je posebno ranjiva, ili kada djeca svjedoče nasilju.

5.4. Uvjetna/uslovna osuda

Preporuka: Sudovi se trebaju uzdržavati od izricanja uvjetnih osuda u sljedećim slučajevima:

- Recidivizam – slučaj specijalnog povratnika u činjenju djela nasilja u porodici;
- Postojanja kvalificiranih oblika krivičnog djela nasilja u porodici;

U situaciji kada počinitelj prvi put odgovara za djelo nasilja u porodici, a sud utvrdi postojanje otežavajuće(ih) okolnosti u vezi s načinom ugrožavanja ili povredom zaštićenog dobra, ili posebnim okolnostima pod kojima je djelo učinjeno.

Preporuka: Sudovi trebaju odrediti što duže vrijeme provjeravanja kod izricanja uvjetne osude.

Povodom *trajanja vremena provjeravanja* – ako sud izrekne uvjetnu osudu – poželjno je da ona obuhvati duži period provjere, i to iz dva razloga:

- kako bi se poslala odgovarajuća poruka specijalne prevencije osuđenom, koji u dužem vremenskom periodu/periodu provjeravanja treba nositi teret utvrđene sankcije;
- kako bi se poslala odgovarajuća poruka opće prevencije široj društvenoj zajednici;
- osigurati adekvatne mjere koje stoje na raspolaganju za slučajeve ponavljanja djela.

Kada se radi o procjeni poštivanja uvjeta uvjetne osude tokom vremena provjeravanja, počinitelj se nedovoljno provjerava, izuzev ako počini drugo krivično djelo ili ne ispunjava neku obavezu koju mu je nametnuo sud. Da bi uvjetne osude bile efikasnije u predmetima nasilja u porodici, neophodno je da sudovi (sudije i tužioci) prate status optuženih i njihovo poštivanje naloga suda.

5.5. Opoziv uvjetne osude

Preporuka: Sudovi trebaju opozvati uvjetnu osudu zbog nepoštivanja naloga suda tokom trajanja roka provjeravanja (uključujući liječenje ovisnosti o alkoholu ili drogama, psihosocijalni tretman itd.), a ne samo zbog novih krivičnih djela.

Obrazloženje: U predmetima nasilja u porodici sud treba voditi računa da, kada izriče uvjetnu osudu, rok provjere bude dužeg vremenskog trajanja nego kada su u pitanju druga krivična djela, iz razloga preventivnog djelovanja, odnosno sprečavanja budućeg vršenja nasilja u porodici.

U slučaju kada počinitelj nasilja, sankcioniran uvjetnom osudom, tokom vremena provjeravanja počini novo djelo nasilja, sud bi trebao opozvati uvjetnu osudu – rukovodeći se svrhom izricanja krivičnih sankcija, i to posebno s obzirom na istovrsnost počinjenog krivičnog djela, značaj uzastopnog ugrožavanja ličnog integriteta žrtve i obavezu pružanja zaštite žrtvi nasilja.

U slučaju kada počinitelj nasilja, sankcioniran uvjetnom osudom uz koju je sud izrekao mjeru sigurnosti obavezno psihijatrijsko liječenje ili obavezno liječenje ovisnosti, tokom vremena provjeravanja ne ispuni naloženu obavezu, sud bi trebao opozvati uvjetnu osudu.

Preporučuje se da sud – u slučaju izricanja uvjetne osude za djelo nasilja u porodici – svakih šest mjeseci, službenim putem, vrši provjeru je li došlo do nove osude istog osuđenog ili kršenja uvjetne osude.

Preporučuje se da sud *ex officio* pribavi ažuriran izvod iz kaznene evidencije optuženog ako ažuriran predmetni dokaz nije prethodno osiguran od tužilaštva, iz razloga utvrđivanja da li postoji važeća uvjetna osuda optuženog. Ako se utvrdi da postoji uvjetna osuda, s aktuelnim vremenom provjeravanja, sud bi trebao cijeniti jesu li se stekli zakonski uvjeti za opoziv uvjetne osude.

5.6. Izricanje mjere zaštitnog nadzora uz uvjetnu osudu

Preporuka: Sudovi trebaju izreći mjeru zaštitnog nadzora kad je to neophodno radi prevencije i sprečavanja daljeg činenja nasilja u porodici i široj zajednici.

Obrazloženje: Prema krivičnim zakonima FBiH, RS i BDBiH, počinioc kojem je izrečena uvjetna kazna može se staviti pod zaštitni nadzor⁴⁰ na određeni period tokom vremena provjeravanja. Zaštitni nadzor može uključivati: liječenje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, uzdržavanje od upotrebe alkohola ili droga, posjećivanje određenih psihijatrijskih, psiholoških i drugih savjetodavnih službi te postupanje po njihovim savjetima.

U slučaju kada se optuženoj osobi u predmetu nasilja u porodici izrekne uvjetna osuda, poželjno je da sud vodi računa o tome postoje li uvjeti da se izrekne uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom, a u skladu s procjenom suda o postojanju potrebe za zaštitnim nadzorom i logističkim i stručnim kapacitetima kojima lokalna zajednica raspolaže zarad efikasnog provođenja ove mjere u praksi.

U slučaju kada je u predmetu nasilja u porodici izrečena uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom, preporučuje se da sud u svakom slučaju odredi da vrijeme provjeravanja bude u dužem trajanju od trajanja vremena na koje je osuđeni stavljen pod zaštitni nadzor kako bi se mogla izvršiti učinkovita kontrola postupanja osuđenog u skladu s odlukom suda.

Ako osuđeni kome je izrečen zaštitni nadzor iz neopravdanih razloga ne ispunjava obaveze koje mu je sud odredio, preporučuje se da – u skladu sa slobodnom sudsom procjenom – sud ili produži trajanje zaštitnog nadzora u okviru vremena provjeravanja ili opozove uvjetnu osudu.

5.7. Sadržaj obrazloženja sudske presude

Preporuka: Sudovi trebaju dati jasno obrazloženje svoje odluke, kao i okolnosti koje se cijene kao otežavajuće ili olakšavajuće, te njihovo pojašnjenje.

Obrazloženje: S obzirom na značaj (ne samo pravno-praktični nego i pravno-naučni) obrazloženja kao sastavnog dijela presude, posebno je važno da sud ponudi sveobuhvatno obrazloženje razloga za donošenje konkretne sudske odluke, uključujući cjelovito objašnjenje (odnosno razloge s argumentacijom) zašto je sud pojedinu činjenicu ili dokaz cijenio kao otežavajuću ili olakšavajuću okolnost. Ovo je posebno važno, između ostalog, kako bi sud razjasnio eventualne nedoumice za strane u postupku, te umanjio značaj argumenata strana u sveobuhvatnom postupku da sud prilikom odmjeravanja kazne nije u dovoljnoj mjeri cijenio određenu okolnost kao olakšavajuću ili otežavajuću.

⁴⁰ Izvještaj OSCE-a Krivična odgovornost i sankcioniranje počinioca nasilja u porodici, (vidi fusnotu 8), ukazuje na to da sudovi u Bosni i Hercegovini rijetko izriču uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom, te da nema razvijene sudske prakse u ovom domenu. Prevladavajući stav među članovima i članicama Sudijskog panela o razlozima ove pojave je da postoji prešutni konsenzus unutar pravosuđa da je provedbu zaštitnog nadzora izuzetno teško kontrolirati u praksi, te se iz tog razloga zaštitni nadzor ne smatra efikasnom mjerom.

Pri ocjeni određenih činjenica slučaja nasilja u porodici kao otežavajućih ili olakšavajućih okolnosti poželjno je da sud razgraniči i razlikuje bitne okolnosti koje - iako ne čine biće krivičnog djela - predstavljaju kontekst i daju širu činjeničnu osnovu konkretnog slučaja nasilja u porodici (npr. djeca koja svjedoče nasilju ili recidivizam), od sekundarnih okolnosti (npr. da je počinitelj nasilja roditelj koji finansijski obezbjeđuje porodicu).

5.8. Usmeno upozorenje i pouka suda

Preporuka: Prilikom izricanja presude sud treba poslati jasno i snažno usmeno upozorenje počinocu nasilja u porodici o nedozvoljenosti nasilnog ponašanja.

Obrazloženje: S ciljem dodatne prevencije nasilja u porodici, poželjno je da sudije prilikom izricanja odgovarajuće sankcije ili mjere obavijeste počinioce nasilja da će sud njeno kršenje sankcionirati odgovarajućom kaznom. S ciljem edukativnog djelovanja, poželjno je da sudije iskoriste svoju poziciju državnog autoriteta i lidersku ulogu koju imaju u društvenoj zajednici te počinocu nasilja upute jasnu moralnu pouku o nedozvoljenosti nasilnog ponašanja i posljedicama koje ono proizvodi po žrtvu, porodicu i cjelokupno društvo.

Rezultati relevantnih istraživanja⁴¹ pokazali su da kombiniranje izricanja uvjetne osude ili zaštitne mjere sa usmenim upozorenjem ne samo da povećava vjerovatnoću da će se zlostavljač pridržavati izrečene mjere nego se i žrtvi nasilja stavlja na znanje (kao i svima ostalima u sudnici) da ima pravo na život bez nasilja, te da društvena zajednica ni u kom slučaju ne smije i neće tolerirati nasilje u porodici.

5.9. Sadržaj sudske odluke kojom se izriče mjera sigurnosti u predmetu nasilja u porodici

Preporuka: Sudska odluka kojom se izriče mjera sigurnosti sadržinski treba specificirati sve relevantne faktore/pojedinosti⁴² od značaja za efikasno provođenje izrečene mjere sigurnosti.

Obrazloženje: Budući da se sigurnosnim mjerama obaveznog psihijatrijskog liječenja i liječenja ovisnosti tretiraju faktori koji povećavaju rizik od činenja nasilja, te time indirektno doprinosi zaštiti žrtve, za sud je važno da se u okviru odluke pozabavi svim potencijalnim faktorima koji mogu ometati njihovo efikasno izvršenje.

5.10. Izricanje sigurnosne mjere obavezno psihijatrijsko liječenje (odnosno mjere zaštitnog nadzora posjećivanja određenih psiholoških službi i postupanja po njihovim savjetima)

Preporuka: Sudovi, u skladu s okolnostima predmeta, trebaju uložiti sve potrebne napore

⁴¹ Istraživanje provedeno u SAD-u uključilo je: James Ptacek, *Battered Women in the Courtroom: The Power of Judicial Responses* (Boston: Northeastern University Press, 1999), 106-112; Gail A. Goolkasian, 'Confronting Domestic Violence: The Role of Criminal Court Judges', *Research in Brief 4*, (Washington, DC: US Department of Justice, National Institute of Justice, 1986), 4; Barbara E. Smith, *Non-Stranger Violence: The Criminal Court's Response* (Michigan: University of Michigan Library, 1983), 96.

⁴² Npr. sudska odluka kojom se izriče mjera obavezno psihijatrijsko liječenje ili mjera obavezno liječenje od ovisnosti treba sadržavati specifikaciju: konkretne ustanove/organizacije/osobe koja je zadužena da provede tretman liječenja, vremenskog trajanja liječenja, metodologije i dinamike izvještavanja suda o provedbi mjere, činjenice da li je optuženi zdravstveno osigurana osoba itd.

na izricanju odgovarajuće sigurnosne mjere, odnosno mjere zaštitnog nadzora, i u tom cilju koristiti specifičan standard dokazivanja.

Za potrebe izricanja sigurnosne mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja, odnosno mjere zaštitnog nadzora posjećivanja određenih službi koje pružaju usluge psihosocijalnog tretmana i postupanje po njihovim savjetima – sud treba koristiti nalaz i mišljenje vještaka kao *standard dokaza*.

U slučaju kad činjenice predmeta nasilja u porodici ukazuju na potrebu izricanja sigurnosne mjere i/ili mjere zaštitnog nadzora ovog tipa, a *prijedlog tužilaštva povodom izricanja ove mjere nije upućen*, preporučuje se da sud po službenoj dužnosti predloži izvođenje potrebnih dokaza, te u skladu s utvrđenom potrebom izrekne predmetnu mjeru osuđenoj osobi.

U ovim predmetima sud bi trebao imati na umu i mogućnost traženja vještačenja u navedene svrhe. Međutim, sud se treba pobrinuti da se poduzimanjem navedenih koraka ne stvara nepotrebno odgađanje sudskog postupka (npr. zbog nedostupnosti potrebnih vještaka). Pored toga, sudovima se preporučuje da žrtve obavještavaju o učinkovitosti takvih programa ili mjera, te time izbjegnu moguću pretpostavku na strani žrtve da je počinitelj sada „zbrinut” i da više neće činiti djela nasilja i zlostavljanja.

5.11. Provođenje postupka u predmetima nasilja u porodici bez neopravdane odgode

Preporuka: Sudovi trebaju nastojati da izbjegnu svako odgađanje u predmetima nasilja u porodici i da s tim ciljem utvrde mehanizme za ubrzavanje rješavanja ovih predmeta.

Obrazloženje: Međunarodni pravni standardi obavezuju da se sudski postupci u predmetima nasilja u porodici provode bez neopravdane odgode. Također, zakoni o zaštiti od nasilja u porodici propisuju obavezu hitnog postupanja suda u rješavanju prekršajnih postupaka u vezi s djelom nasilja u porodici (predmetni zakon u Republici Srpskoj) ili izricanjem zaštitnih mjera povodom nasilja u porodici (predmetni zakon u Federaciji Bosne i Hercegovine).

Iako sudovi, po pravilu, pristupaju rješavanju krivičnih predmeta u skladu s hronološkim pristizanjem predmeta u sud, kad predmet nasilja u porodici dođe na rješavanje, poželjno je da sud postupi s hitnošću, u mjeri u kojoj je to realno moguće. Preporučuje se da sudovi vode sudski postupak u predmetima nasilja u porodici bez neopravdane odgode kako bi se na što efikasniji način utvrdila eventualna odgovornost počinioca za nasilje, te što više ublažile negativne posljedice sudskog postupka po žrtvu.

6. Psihološko nasilje – utvrđivanje

6.1. Psihološko nasilje kao način izvršenja djela nasilja u porodici – standard dokaza

Psihološko nasilje je najčešće prikriveno, nevidljivo, i uglavnom se radi o dugotrajnom procesu. Temelji se na raznim oblicima verbalne agresije, kojom se kroz kontrolu, prinudu, poniženje, izazivanje straha, manipulaciju, vrijeđanjem narušava odnosno ugrožava lični integritet. Posljedice ovakvog ponašanja su dalekosežne, te identificiranje ove vrste nasilja koje se često zanemaruje zahtijeva posebnu pažnju.

Za potrebe utvrđivanja postojanja psihološkog nasilja sudu su na raspolaganju sljedeći dokazi:

- iskaz oštećene osobe;
- iskaz svjedoka;
- psihijatrijsko vještačenje – nalaz vještaka

Nalazi mogu biti predstavljeni kao dokazi kroz vještačenje.

7. Preporuke za tužilaštvo

7.1. Priprema predmetnog spisa o nasilju u porodici

Da bi temeljito pripremili predmetni spis o nasilju u porodici za potrebe sudske procjene, tužioc bi u njega trebali uključiti sljedeće podatke (pored podataka koji se obavezno uzimaju prilikom prvog ispitivanja osumnjičenog, odnosno drugih dokaza koji se pribavljaju u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku):

- Dužinu trajanja veze između počinioca i žrtve nasilja i postojanje historije zlostavljanja/nasilja.
- Izolacija: Ima li žrtva porodicu ili prijatelje? Živi li s porodicom počinioca ili sama? Ima li žrtva pristup prijevoznim sredstvima?
- Lokalitet mjesta u kojem se nasilje dešava: Da li se radi o urbanom/ruralnom području? Da li žrtva ima mogućnost – s obzirom na područje u kojem se nasilje dešava – da ga prijavi policiji, centru za socijalni rad, ljekaru, prijateljima?
- Ima li žrtva pristup finansijskim sredstvima (npr. raspolaže li vlastitim izvorima prihoda)?
- Ima li osumnjičeni pristup oružju/oružje u vlasništvu?
- Upotreba alkohola/droge od osumnjičenog.
- Ako se radi o povredama koje su nanesene žrtvi: je li žrtva bila kod ljekara, posjeduje li fotografije i/ili medicinsku dokumentaciju? Ako posjeduje medicinsku dokumentaciju, tužilac treba obavezno priložiti medicinsku dokumentaciju u spis i provesti vještačenje tjelesnih i/ili mentalnih povreda ako se radi o nasilju u porodici koje je ranije počinjeno, a ako se radi o tzv. novijem djelu potrebno je provesti vještačenje žrtve.
- Pismene izjave saslušanih svjedoka koji mogu imati saznanja o konkretnom djelu nasilja u porodici koje se osumnjičenom stavlja na teret.
- Socijalnu anamnezu od centra za socijalni rad. Centri za socijalni rad mogu biti u prilici da ponude detaljne podatke o eventualnom postojanju historijata nasilja u porodici, ponavljanju nasilja, smještaju žrtve u sigurnu kuću itd. s obzirom na njihovu moguću upućenost u slučaj nasilja u porodici.

Prethodno obraćanje žrtve porodičnom ljekaru. Porodični ljekari mogu biti u poziciji da poznaju historijat žrtvinih povreda, što može ukazivati na kontinuitet vršenja nasilja.

7.2. Posebne preporuke za postupanje tužilaštva u predmetima nasilja u porodici:

7.2.1. Hitno postupanje

Tužioci bi trebali hitno postupati u predmetima nasilja u porodici s obzirom na to da u velikom broju slučajeva osumnjičeni i žrtva žive u istom domaćinstvu, zbog čega bi nepravovremeno postupanje moglo dovesti do nastavka vršenja ili ponovljenog nasilja u porodici.

7.2.2. Dokazni materijal

Optužnica za djelo nasilja u porodici ne bi se trebala isključivo zasnivati na iskazu žrtve kao jedinom dokazu. Poželjno je da se pribavi dodatni dokazni materijal (npr. iskaz još jednog svjedoka) s obzirom na čest slučaj povlačenja iskaza žrtve, odnosno odustajanja od svjedočenja. Tokom istrage važno je prikupiti dokaze koji se odnose na naknadu štete za žrtve u vezi sa učinjenim krivičnim djelom u cilju odlučivanja suda o imovinskopравnom zahtjevu prilikom donošenja presude. Tužioci također u vrijeme podizanja optužnice trebaju imati pribavljen *nov/svjež izvod iz kaznene evidencije optuženog*.⁴²

7.2.3. Priprema svjedoka za davanje iskaza pred sudom

Tužioci bi trebali, pred samo suđenje, pripremiti svjedoke za neposredno davanje iskaza pred sudom, čime se direktno utječe na kvalitet rada suda na utvrđivanju krivice optuženog za počinjeno djelo nasilja u porodici. Tužioci bi također trebali upozoriti žrtvu koja svjedoči na mogućnost postavljanja neugodnih pitanja, kao i pitanja lične prirode, koja se mogu očekivati od branioca optuženog odnosno optuženog i pomoći žrtvama da se pripreme za unakrsno ispitivanje.

7.2.4. Postupanje u slučaju odustajanja žrtve od svjedočenja

U slučajevima kada u toku postupka žrtva odustane od svjedočenja, a ako postoji *osnovana sumnja* da je optuženi počinio djelo nasilja u porodici, tužioci ne bi trebali automatski odustajati od optužnice u nedostatku drugih dokaza (osim iskaza žrtve), nego bi trebali upotrijebiti sve raspoložive mehanizme (npr. nalaganje vještačenja) koji mogu biti od pomoći u izvođenju novih dokaza.

7.2.5. Provjera postojanja prijašnje/ih prijave/a nasilja u porodici i terenskih intervencija u policiji i centru za socijalni rad – uključivanje u predmetni spis

Tužioci bi trebali provjeriti ima li policija podatke o prijašnjim prijavama slučajeva nasilja u porodici za istog počinioa ili intervencijama policije, te ih uključiti u spis predmeta kao

⁴² U pravilu, tužilaštvo pribavlja izvod iz kaznene evidencije optuženog u momentu vođenja istrage protiv osumnjičenog. Ova okolnost može predstavljati nedostatak za istinito utvrđenje ranije (ne)kažnjivosti optuženog s obzirom na protok vremena između momenta završetka istrage i momenta podizanja optužnice.

dokaz historijata vršenja nasilja. Na osnovu zaključaka održanih fokus grupa s predstavnicima/predstavnicama subjekata zaštite i nevladinog sektora u sklopu provedenog istraživanja u okviru projekta, iako u velikom broju slučajeva prijavljenog nasilja u porodici intervencija policije nije praćena poduzimanjem daljnjih službenih radnji policije i/ili tužilaštva, policija je u obavezi sačiniti službenu zabilješku o izlasku na teren, koja može poslužiti kao dokaz postojanja ranijeg vršenja nasilja u porodici istog optuženog. Isto tako, lokalni centri za socijalni rad mogu biti u položaju da tužiocima osiguraju detaljne podatke o ranije prijavljivanim slučajevima nasilja u porodici između istih strana i/ili o njihovoj obostranoj porodičnoj historiji ili historiji partnerskog odnosa.

7.2.6. Provjera izricanja zaštitnih mjera prema učiniocu u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno provjera prekršajnog kažnjavanja i izricanja zaštitnih mjera prema učiniocu u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske

Tužioci bi trebali provjeriti postoje li podaci o izrečenim zaštitnim mjerama (FBiH i RS) te o eventualno drugom prekršajnom kažnjavanju (za RS) prema počiniocu u skladu s entitetskim Zakonima o zaštiti od nasilja u porodici, te ih uključiti u spis kao dokaz historijata vršenja nasilja, odnosno potvrde nasilnikove sklonosti da čini nasilje u porodici.

7.2.7. Psihičko nasilje – standard postupanja u Republici Srpskoj

Zakonodavstvo Republike Srpske poznaje krivičnu i prekršajnu kvalifikaciju djela nasilja u porodici.⁴⁴ Prema važećim zakonima, da bi djelo nasilja u porodici imalo obilježja krivičnog djela, mora uključivati povrede žrtvinog fizičkog ili psihološkog integriteta. S druge strane, svako djelo nasilja u porodici koje nema obilježja krivičnog djela je prekršajno djelo.

U skladu s međunarodnim pravnim standardima u oblasti nasilja u porodici i relevantnim entitetskim zakonima, dokazi o postojanju kontinuiteta i dužem vremenskom trajanju psihičkog nasilja mogu činiti biće krivičnog djela nasilja u porodici. Stoga se tužiocima koji djeluju u Republici Srpskoj preporučuje – ako okolnosti konkretnog predmeta nasilja u porodici to dozvoljavaju – da mu pripisuju kvalifikaciju krivičnog djela kako bi se povodom njega vodio krivični postupak.

7.2.8. Optuženje za kvalificirani oblik djela

Ako činjenice slučaja/dokazni materijal ukazuju/e na postojanje kvalificiranih elemenata krivičnog djela nasilja u porodici, tužioci uvijek trebaju podnositi optužnicu za kvalificirani oblik djela nasilja u porodici.

7.2.9. Procesuiranje nasilja u porodici u stjecaju s drugim krivičnim djelima

Ako činjenice u vezi sa slučajem nasilja u porodici ukazuju na postojanje obilježja bića više

⁴⁴ Za razliku od zakonodavstva Federacije Bosne i Hercegovine, koje nasilje u porodici isključivo kvalificira kao krivično djelo.

krivičnih djela, odnosno u slučajevima kada je nasilje u porodici kombinirano s drugim djelima, te je moguće procesuirati nasilje u porodici u stjecaju s drugim djelima, optužnica bi trebala obuhvatiti sva krivična djela počinjena u stjecaju od iste optužene osobe.

7.2.10. Predlaganje izricanja odgovarajućih mjera zabrane prema optuženom

Tužiocima bi trebali, u opravdanim slučajevima, kada postoji opasnost od ponavljanja nasilja u porodici i utjecanja na uspješno vođenje krivičnog postupka, predložiti sudu da optuženom izrekne mjere zabrane posjećivanja određenih mjesta ili područja i zabrane sastajanja s određenim osobama s obzirom na to da se postupak vodi zbog krivičnog djela nasilja u porodici koje je učinjeno na štetu člana porodice.

7.2.11. Predlaganje opoziva uvjetne osude

Tužiocima bi trebali vršiti nadzor da li se osuđena osoba pridržava obaveza tokom vremena provjeravanja iz uvjetne osude te, kada postoje zakonski razlozi, predlagati opoziv uvjetne osude.

7.2.12. Podnošenje žalbe na presudu

Tužiocima trebaju voditi računa o mogućnosti podnošenja žalbe sa zahtjevom za izricanjem strožijih sankcija u drugostepenom postupku ako ocijene da presuda prvostepenog suda ne zadovoljava zahtjeve specijalne i generalne prevencije.

8. Edukacija i liderstvo

Redovna i kontinuirana edukacija sudija i tužilaca na temu nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja od ključne je važnosti za unapređivanje efikasnog rada sudija i tužilaca. Pored toga, razvijanje jednoobraznog i dosljednog pristupa organa krivičnog gonjenja i uspostava jasne i dosljedne sudske prakse zasnovane na dokazima važne su komponente u ostvarivanju kvalitetnih i izvrsnih rezultata u pravosuđu.

Preporučuje se da sudije iskoriste svoju poziciju liderstva i autoriteta unutar krivičnogpravnog sistema i šire društvene zajednice te proaktivno djeluju kao nosioci i nositeljice pozitivnih društvenih promjena na prevenciji i borbi protiv nasilja u porodici.

9. Kaznena politika sudova višeg stepena

U skladu s njegovanjem nulte stope tolerancije na rodno zasnovano nasilje, uključujući nasilje nad ženama u porodici, kao prihvaćenog standarda u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine⁴⁵ i međunarodnog pravnog standarda zaštite ljudskih prava žena, preporučuje se da:

Žalbeni/drugostepeni sudovi, prilikom odmjeravanja kazne, razmotre kakav utjecaj izricanje *blaže*⁴⁶ krivične sankcije u odnosu na kaznu prvostepenog suda može proizvesti na: 1) buduće ponašanje počinioca nasilja, i 2) uvjerenje žrtava nasilja da su im zagarantirani pristup pravdi i zaštita od nasilja u porodici;

Sudovi višeg stepena podrže *strožiju* kaznenu politiku nižestepenh sudova.

⁴⁵ Vidi član 6. Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini – Prečišćeni tekst („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 32/10), član 3. stav 1. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 20/13) i član 2. Zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 102/12 i 108/13).

⁴⁶ Kao „blaže“ kazne u predmetima nasilja u porodici označene su uvjetne osude sa zakonskim minimumom vremena provjeravanja i izričenom upozoravajućom kaznom kratkotrajnog zatvora (do šest mjeseci) i novčane kazne manje vrijednosti. Karakterizacija postojanja „blage kaznene politike“ sudova u BiH u predmetima nasilja u porodici i prevladavajuće prakse umanjivanja sankcija od drugostepenh sudova navedena je u izvještajima OSCE-a i organizacija civilnog društva koje su vršile monitoring postupanja sudova u predmetima nasilja u porodici. Za dobijanje više informacija vidi: *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici: Analiza i preporuke o krivičnopravnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini*, OSCE, *Praćenje i analiza krivičnih postupaka i sudske prakse u oblasti seksualnog i rodno zasnovanog nasilja u Republici Srpskoj*, Udružene žene Banja Luka i Lara Bijeljina.